

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE VAKIFLAR*

Dr. Adnan Ertem**

Özet

Geçmişten günümüze, toplumlar kendi yapıları içinde sosyal yardım, dayanışma ve güvenlik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurumlar oluşturmuşlardır. Günümüz modern toplumlarında tesis edilen sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamaları geçmişte, İslam toplumlarında vakıf müessesesi tarafından yerine getirilmiştir. Kişiyeye ait özel bir mülkiyetin kamu hizmetine tahsis edilmesi, söz konusu mülkiyete toplumsal bir içerik kazandırmaktadır. Vakıf kurucularının sahip olduğu servet ve gelirlerin bir kamu hizmetine tahsis edilmesi ve alt gelir grubuna ait kişilere aktarılması vakıf müessesesinin toplumsal işlevini gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın temel gayesi, öncelikle vakfın tanımı, işlevi ve kısa bir tarihçesini ele aldıktan sonra, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi vakıf müessesesinin sosyal yardım, sosyal dayanışma ve sosyal güvenlik bağlamında işlevini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Vakıf, Sosyal Yardım, Sosyal Dayanışma, Sosyal Güvenlik

AWQAF FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT

Abstract

From the past to the present, societies established institutions to meet their requirements of social support, solidarity and security. The implementations of social support and social security in the modern societies were carried out by the awqaf in the past, Islamic societies. The allotment of private property to the public service included a social context. The allotment of wealth and income belonging to the settlors of awqaf and transferring that wealth to the people belonging to the subgroups reveals the social function of awqaf. In this manner, after stating the definition of waqf, its functions and a short history, the main objective of this article is to the function of awqaf in the contexts of social support, social solidarity and social security.

Key Words

Waqf, Social Help, Social Solidarity, Social Security

* Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, sayı 6, yıl 1999

** Vakıflar Genel Müdürü

1.Hukuki ve Sosyal Açıdan Vakıf

1.1.Vakfın Tanımı

Ömer Hilmi Ahkemi'l-Evkaf'ta vakfı şu şekilde tanımlar (Ömer Hilmi 1977: 13). “Vakıf; menfaati ibadullah'a ait olur vechile bir aynı Cenab-ı Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır.” Yani bir malın menfaatinin insanlara tahsis edilmesi, mülkiyetinin ise durdurularak mülk edinilmesinin veya mülk olarak verilmesinin men edilmesidir. Vakfın hukuki manası ise bir şeyin intifa hakkının veya mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek devamlı başkalarının intifa ve temellükünü engellemek, durdurmak olduğuna göre; birinci kayıt intifa hakkı veya mülkiyetin insanlara tahsisi şeklindedir. İkincisi ise bu durdurma ve alıkoymanın devamlılığıdır.¹ İslam hukukunda vakıf, bir malın sürekli olarak bir gayeye tahsisidir ve bu özelliği vakfı Medeni Hukuktaki vakıf (tesis) anlayışından ayıran önemli bir özelliktir. Vakıf müessesesi, Türk-İslam kültür sistemi unsurlarından birini bu topluma mensup bir kişiyi harekete geçirerek onun şahsi mallarından bir kısmını kamu hizmeti görececek kuruluşlara dönüştürmesi eylemidir (Yediyıldız 1988: 404).

Bütün vakıf tanımlamalarındaki ortak özellik, bir malın kamu hizmetine tahsis edilmesidir. Bu özellik, o kuruma sosyal içerik kazandırmaktadır. Çünkü kurum kamuya yönelik faaliyet gösterdiğinden, kamu ihtiyaçlarını gidermeyi, karşılamayı amaç edindiğinden, ayrıca söz konusu kamu hizmetinden faydalanan kesimin insanlardan oluşması nedeniyle kurumla toplum arasındaki ilişki ilgili kuruma sosyal özellik kazandırmaktadır.

Vakıf kurumu, geçmişte -ağırlıklı olarak- İslam Hukukunun hüküm sürdüğü toplumlarda, o toplumun sürekliliğini sağlayabilecek ve belirgin dönemlerini sembolize edebilecek ölçüde öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında vakıf müessesesinin sosyolojik yönünün çok ağırlıklı olduğu yadsınmaz. Vakıf müessesesi hukuki, siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan ele alındığı takdirde yine sosyolojik boyutunun etkisinde olduğu görülecektir.

İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden bu yana toplumların, kendi yapıları içinde, o topluma mensup kişilerin sosyal yardım, sosyal dayanışma, sosyal güvenlik ihtiyacını giderecek müesseseler oluşturdukları bir gerçektir. Çünkü birey sosyal dayanışmaya, sosyal yardımlaşma ve güvenliğe ihtiyaç duyacak fitrattadır. Bu nedenle hiçbir kişi veya toplum, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı bertaraf edemez. En somut ve dar anlamda telakki edildiği şekilde “Sakla samanı, gelir zamanı” atasözünde en basit ifadesini bulan sosyal güvenlik uygulaması, bireyi, dolayısıyla toplumu korumayı amaçlayan bir sistemdir.

Sosyal yardım ve sosyal güvenlik sistemlerinin günümüz modern toplumlarında, tüm toplumu korumaya yönelik uygulamaları geçmişte vakıf müessesesi tarafından yerine getirildiğinden, geleneksel sosyal güvenlik ve sosyal yardım müesseselerinden biri olan vakıf müessesesi, şüphesiz onların en gelişmiş, en kapsamlısı, en sistematik olanıdır (Kozak 1994: 34).

¹ A. Akgündüz, *İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988, s.29. Ekrem Cemal, *Vakıflar*, Cihan Kütüphanesi, İstanbul, 1935, s.7. Hafız Halil Şükrü, *Kitab-u Ahkamü'l-Evkaf*, İstanbul, 1329. s.6.

Diğer yandan vakıf müessesesi ile çok benzerlik arzeden bazı sosyal yardımlaşma vasıtası olan hibe, yardım, sadaka gibi gayriresmi sosyal kurumlar da vakfın amaçlarını yerine getirmişlerdir. Bu konu ileride detaylı olarak ele alınacaktır. Burada ele alınması gerekli olan husus vakıf müessesesinin hibe, yardım, sadaka bağış vs. gibi sosyal kurumları da kapsayan sistematik, sınırları çizilmiş, statüsü belirlenmiş, tabii olduğu kurallar itibarıyla genel hatları ortaya konmuş, en önemlisi kurumsallaşmış² bir özellik taşımasıdır.

1.2.Vakfın Temel Unsurları

Vakfi oluşturan üç temel unsur bulunmaktadır.

i-Vâkıf: Vakfeden

ii-Mevkuf: Vakfedilen şey

iii-Mevkufunaleyh veya meşrutun leh: Vakfın menfaatleri kendilerine tahsis olunanlar (Hafız Halil Şükrü 1329: 6).

Vakıf müessesesi yukarıda belirtilen üç unsuru aynı anda taşımak zorundadır. Söz konusu üç unsur birbirinden ayrılamayacak bir yapıdadır.

Bu üç unsurdan ikisini insanlar oluşturmaktadır.³ Gerek vakfeden gerek vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar birey veya toplumdaki oluşmaktadır. Her iki kesim arasındaki ilişki vakfedilen şeyle sağlanmaktadır. Bu açıdan ilişkinin boyutunu ve özelliğini daha çok vakfedilen şey ortaya koymaktadır. Eğer vakfedilen şey yani mevkuf daha çok kamu hizmetine yönelik, toplumsal ihtiyaçları karşılar mahiyette ise vakıf müessesesi o derecede sosyal nitelik kazanmakta, bu mahiyetten uzaklaşıldığı oranda da sosyal niteliğini kaybetmektedir. Bu konuda örnek verilecek olursa (Osmanlıda) Fatih Sultan Mehmet'in sağlık vakfiyesi ile bütün toplum (gayrimüslümler dahil), avarız vakıfları ile belli bir mahalle veya köy, aile vakıfları ile toplumsal kurumların en küçük grubu olan aile, vakfın menfaatlerinden yararlanan kesimi oluşturur. Görüldüğü üzere vakıfların hizmet alanları, hizmetin kapsamı ve hitap ettiği kitle, vakfın amacına bağlıdır.

Vakfedilen şey her ne kadar yukarıda da izah edildiği şekilde vakıf müessesesinin toplumsal boyutunu ortaya koymakta ise de vakfeden ve vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar da ileride daha detaylı olarak ele alınacağı şekilde sosyal tabakalaşmaya etki etmektedir. Genellikle vakfedenler daha yüksek bir gelir seviyesine, vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar ise daha düşük gelir seviyesine sahip olduklarından vakıf müessesesi sosyal tabakalaşma piramidinde alt sınıfın küçülmesine, orta sınıfın genişlemesine etki edecektir. Vakıf müessesesi gelir ve servet dağılımına etki etmekte üst tabakadan alt tabakaya doğru bir gelir transferini sağlamaktadır. Vakıf müessesesi sayesinde üst tabakanın servetinin, onların mülkiyetinden çıkararak toplumsallaşması ve elde edilen gelirlerin alt tabakalara gelir ve hizmet şeklinde yayılması söz konusudur.

² Burada kurumsallaşma ifadesi ile sosyolojik tanımlama en geniş, en kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Yani hukuki, siyasi, ekonomik, sosyolojik vs. özelliklerini tarihi süreç içerisinde yıpratmadan, aksine daha da geliştirme istidadı göstererek koruması manasında kurumsallaşma olarak ele alınmıştır. Kısaca vakıf müessesesinin gelenekselleşmesi anlamındadır.

³ Çok az görülmele birlikte vakfın menfaati hayvanlara da tahsis edilebilmektedir.

Vakfın unsurlarını belirleyen ve onları hukuki manada izah eden diğer kavramları da ele almak gerekir. Çünkü bu kavramlar sayesinde vakıf kendisine benzeyen kurumlardan ayrılmakta, kendisine has bir özellik kazanmaktadır.

Vakfın yukarıda belirtilen üç temel unsurunun yanısıra hukuki özellikleri de vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi vakfın sürekliliği, ebediliğidir. İkincisi temlik ve temellük edilemeyecek olmasıdır. Üçüncüsü ise vakıf müessesesinin tüzel kişiliğe sahip olmasıdır. Bir başka özelliği ise vakfın bağlayıcılığıdır yani vakfetme iradesinden vazgeçilememesidir. Bu dört özellik vakfı diğer benzer kurumlardan ayırtmaktadır.

1.3. Vakıfların Temel Nitelikleri

Burada vakıfların temel niteliklerini ele alırken çok fazla teknik ayrıntıya girilmeyecektir. Çünkü amaç, vakıfları diğer benzer kurumlardan ayırt edebilmek için temel niteliklerini ortaya koymaktır. Bir müessesenin “vakıf” olarak adlandırılabilmesi için var olması gereken özellikleri belirlemeden söz konusu müessesenin ekonomik, sosyal ve hukuki yönden tam bir tahlile tabi tutulamayacağı muhakkaktır. Ele alacağımız özellikler bütün vakıflarda var olması gereken özellikler olup, tek tek bazı vakıflara özgü özelliklere değinilmeyecektir.

1.3.1. İrade Beyanı

Bir vakfın hukuki manada kişilik kazanabilmesi için irade beyanına ihtiyaç vardır (Ömer Hilmi 1977: 18). Vakıf kurma muamelesi bir hukuki tasarruf olduğundan irade beyanının şekli de ehemmiyet kazanmaktadır.

Osmanlı tatbikatında irade beyanının açık ve yazılı olması gerekir. Bazı Osmanlı hukukçuları sadece yazılı irade beyanı ile vakıf kurulamayacağını, yazılı beyanın yanısıra ilan ve şahitlerle vakıf kurma muamelesinin pekiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Ömer Hilmi 1977: 28). Günümüzde vakıf kurma muamelesinin hukuki mahiyet arz edebilmesi için yazılı irade beyanının noterde tasdik edilmesinin akabinde mahkemece tescil edilmesi gerekir. Mahkemece tasdik edilen vakıf merkezi sicile kaydedildikten sonra ilan edilerek tüzel kişilik kazanır.⁴

1.3.2. Vakfın Ebedi Olması (Süreklilik)

Belli bir süreye bağlanarak vakıf kurulamaz. Vakıf kurma muamelesinde süreklilik esastır. Ancak İslam Hukukçuları vakfın sürekliliği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı İslam Hukukçuları belli bir süreye istinaden vakıf kurulabileceğini ileri sürmüş olsalar bile, vakıf kurma muamelesinde esas olan, Osmanlı tatbikatında da görüldüğü gibi, vakfın ebedi (sürekli) olmasıdır (Ömer Hilmi 1977: 24). Belli bir süreye bağlanan, geçici bir süre için kurulan vakıfların sahih olmadığı görüşü kural olarak benimsenmiştir. Hatta vakıf kurma irade beyanında, vakfın ebediliğini (sürekliliğini) engelleyecek herhangi bir şart da ileri sürülemez. Vakfın sürekliliğinden kasıt vakfetme işleminde vakfın belli bir zamana bağlanmamasıdır. Yoksa muhakkak ki bazı vakıfların çeşitli nedenlerle belli bir süre sonra nihayete ermesi mümkündür. Vakıfların da nihayete erebileceği kabulünden hareketle vakfa

⁴ Türk Medeni Kanunu, m.74.

süre koymak doğru değildir. Günümüz vakıf hukukunda da vakıfta süreklilik esastır. Ancak bunun yanısıra vakıfların nasıl sona ereceği konusu da kanunda belirlenmiştir.⁵

1.3.3. Temlik ve Temellük Edilememe

Vakfedilen mal temlik ve temellük edilemez, alınıp satılamaz, herhangi bir kişi veya kuruluşun mülkiyeti altına giremez. Vakıf malların satılamayacağı esası Osmanlı tatbikatında ve günümüzde de geçerlidir.

Bu esasın Osmanlı döneminde doğurduğu sıkıntıları gidermek için “istibdal” hükmü kabul edilmiştir (Ömer Hilmi 1977: 115). İstibdal, bir vakıf malı mülk olan diğer bir mal ile değiştirmektir. Vakıf malın istibdali yani başka bir malla değiştirilmesi söz konusu olunca, vakıf malının da satılması kendiliğinden gündeme gelecektir. Ancak satılan vakıf maldan elde edilen gelirin kendi cinslerinden hayrat inşasına harcanması gerekir. Günümüzde geçerli olan uygulamada ise satılan vakıf mallardan elde edilen gelirin yine aynı amaca tahsis edilmesi gerekir.⁶

1.3.4. Vakfın Tüzelkişiliği

Vakfın tüzelkişiliğinin başlı başına irdelenmesi gerekir. Günlük hayatımızda gerçek kişinin haricinde, hak ehliyetini haiz varlıkların bulunması, gerçek kişi haricinde yeni kişilik tanımlamasını zorunlu kılmıştır. MK m.46’da “Hükmi şahıslar; cins, yaş, hısımlık gibi ancak insana has olanlardan maada bütün hakları iktisap ve borçları iltizam edebilirler” hükmüyle bir bakıma tüzelkişiliklerin hukuksal tanımlaması yapılmıştır. Kısaca, gerçek kişiden bağımsız olarak “hak ehliyeti”ni haiz varlığa “tüzelkişi” diyebiliriz.⁷ Vakıflar gerçek kişiden bağımsız bir varlığa sahip olduğundan tüzelkişi olarak kategorize edilmeleri gerekir. Osmanlı tatbikatında ve günümüzde vakıflar hukuki bir varlığa sahiptirler. Vakıfların hukuk alanında varlıklarını koruyabilme ve sürdürebilmeleri için mutlaka tüzelkişiliğe sahip olmaları gerekir. Bu nedenle vakfi tanımlarken veya hukuki yapısını izah ederken gerçek kişiden ayrı bir varlık olarak ele alınması gerekir. Vakfa hukuki anlamda bir kişilik kazandırılmadığı takdirde bağlantılı olarak hukuk alanında bir varlık olarak temsil edilebilme, hak ve menfaat elde edebilme ve borç altına girebilmeleri mümkün değildir. Günümüzde vakıflar hukuki açıdan bir varlık olarak kabul edilmiştir.⁸

1.3.5. Vakıf Kurma Muamelesinin Bağlayıcılığı

“Lüzum”, devamlılık ve sebatlılık demektir. Hukuki açıdan ise “Bir hukuki muamelenin, geçerli olarak kurulduktan sonra taraflardan biri tarafından feshedilememesi, tek taraflı bir

⁵ *Türk Medeni Kanunu*, m. 80.

⁶ Vakıflar Kanunu, m.10-12. Kanuna göre hayrat vakıflar, Vakıflar Meclisinin teklifi, Bakanlar Kurulunun kararı ile mümkün mertebe gayeye aynı olan diğer bir hayrata tahsis edilir. Bu kabil vakıf malların satışından elde edilecek gelir gayeye aynı olan başka bir vakfa tahsis edilir. Mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve topraklar Vakıflar Meclisinin kararı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü satmağa veya başka bir gayrimenkulle değiştirmeye yetkilidir. Satıştan elde edilecek gelir ya akar satın almak için veya o vakfın mevcut akarının tamirinde kullanılabilir. Görüleceği üzere malın malla değiştirilmesi suretiyle vakfın yaşatılması esastır.

⁷ H. Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, İstanbul, 1979, s.6; Y. Ümit Doğanay, Y. Ümit, *Hükmi Şahıslar* (Ders Notları), 2. Baskı, İstanbul, 1969. s. 86-108. E. Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzelkişiler*, İstanbul, 1982. s. 351-463.

⁸ Vakıflar Kanununun 6. maddesine göre mülhak vakıfların ayrı ayrı tüzelkişiliğe sahip olduğu, Genel Müdürlüğün idare ve temsil ettiği vakıfların (mazbut vakıflar) ise bir küll halinde tüzel kişilik sayılacağı hüküm altına alınmıştır.

muamele ise, artık geriye dönülememesi” şeklinde tanımlanabilir (Akgündüz 1988 s. 95). Vakıf kurma muamelesinin bağlayıcılığından kasıt şudur: Osmanlı Hukukuna göre vakıflar bağlayıcılığı yönünden ikiye ayrılır: Lazım vakıflar ve gayr-i lazım vakıflar. Lazım vakıflar feshi mümkün olmayan vakıflardır. Vakfeden veya mirasçısı böyle bir vakıf muamelesinden dönmeyeceği gibi, hakim bile bu tür vakıfları iptal edemez. Gayr-i lazım vakıflar ise vakfedenin vakıf kurma muamelesinden geri dönebileceği vakıflardır (Ömer Hilmi 1977: 13). Lazım vakıfların bağlayıcılık kazanabilmesi için vakfın tescil edilmesi gerektiği görüşü hakimdir (Ömer Hilmi 1977: 33-34). “Tescil” bir hakimin yargılama sonucu vakfın lüzumuna karar vermesidir. Vasiyet şeklinde, ölüme bağlı olarak kurulan vakıflar, lazım olarak kurulur. Vasiyet şeklinde kurulan vakıflarda tescile ihtiyaç yoktur. Vasiyet vakfedenin mirasçılarını da bağlar.

Günümüzde de vakfetme muamelesinden geri dönülemezliği hüküm altına alınmıştır. Hatta Osmanlı tatbikatından farklı olarak tescil edilmediği halde, noterde düzenlenen vakıf senedine istinaden kurulan vakfetme muamelesinden geri dönülemezliği hükmü geçerlidir. Vakfın tescil edilip edilmemesi önemli değildir.⁹ Ayrıca vasiyet yoluyla kurulan vakıfların tescil edilmeleri gerekir.¹⁰

Bu değerlendirmeler ışığında, herhangi bir kurum veya kuruluşun, veya işlemin vakıf olarak adlandırılabilmesi için yukarıda belirtilen özelliklerin hepsinin birden o kurum veya kuruluşta bulunması gerekir. Bu özelliklerden herhangi birisinin bulunmaması halinde vakfetme muamelesinin gerçekleşmeyeceği, ortaya çıkan sonucun da vakfa benzeyen kurum olarak adlandırılmasının daha uygun olacağı aşikardır. Çünkü herhangi bir kurum ancak yukarıda belirtilen özellikleri üzerinde taşıdığı sürece vakıf olarak adlandırılabilir.

1.4. Tesis

“Tesis” kavramı, Medeni Kanunda vakıf kavramı yerine ikame edilen bir kavramdır. Bu kavram Medeni Kanunda 903 Sayılı Kanunla yapılan değişikliğe kadar kullanılmıştır. Şimdi tesisi inceleyelim.

“Tesis” bir şeyi kurmak demektir. Ancak Medeni Kanunda tesis vakıf manasına kullanılmıştır. Bununla beraber Medeni Kanununun 322. maddesinde “aile vakfı” tabiri kullanılmıştır. Ayrıca, 392 ve 473. maddelerde “vakıf” kelimesine rastlanılmaktadır.

Tesis, “bir malın muayyen bir maksada tahsisi”dir. Bu anlamda tesis ele alındığı takdirde, bu tarif, tesisi sadece gaye bakımından izah eder. Halbuki sadece gaye tesise vücut veremez. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir gayeye tahsis edilen her şeyi tesis olarak adlandırmak mümkündür. Kütüphane, okul, ev, elbise bir gayenin gerçekleşmesine yardımcı olduğundan dar anlamda tesis olarak tarif edilebilir. Çünkü kütüphane, kitap okuma; okul, tahsil yapma; ev, ikamet etme; elbise, giyinme amacına tahsis edilmiştir. Kısaca, tesis dar anlamda ele alındığı takdirde her şey tesis olabilir (Arsebük 1937: 1161-1162).

⁹ Yargıtay 6.HD. 25.4.1979 tarih 681 Esas ve 3506 Karar Sayılı kararında vakfın, resmi senedin tanzimi ile kurulacağı esasını kabul etmiştir. Sonraki hükümlerin tescile ilişkin olduğu, sicile geçirme işleminin de vakfın vücut ve lüzumu için değil, tescilin şahsiyet ve aynı zamanda üçüncü kişilere karşı aleniyetin temini için gerekli olduğu, bu durumda resmi senedin tanzimi tarihinde vakıf kurulmuş olacağından vakfedenin vakfın kurulması hususundaki iradesinden vazgeçmesinin mümkün olmadığı görüşü kararlaştırılmıştır.

¹⁰ *Türk Medeni Kanunu*, m.74.

Medeni Kanunda “vakıf” kavramının kullanılmayarak “tesis” kavramının kullanılması, her ne kadar bazı hukukçular tarafından Medeni Kanundan önce kurulan vakıflardan ayırt etme endişesine bağlanmış olsa da; kanaatimizce bu kullanımdan asıl ve tek maksat bu değildir. İleride bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki diğer bazı hukukçular söz konusu endişeyi izale etmek için Medeni Kanundan önce kurulan vakıfları “eski vakıflar” diye adlandırmanın mümkün olduğunu belirtmektedirler (Özsunay 1982: 351-463).

Yukarıdaki bölümde vakıfların temel nitelikleri ele alınıp, incelenmişti. Burada ise bu niteliklerin tesiste bulunup bulunmadığı hususu ile tesisin hukuki çerçevesinin incelenmesi, her iki kurum arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

Tesis kurma muamelesi için irade beyanı gereklidir. Tesisin mallarının satılıp satılmayacağı hususu kanunda açık değildir. Ancak tesis edenin mirasçıları ve alacaklıları, tesise itiraz edebilme hakkına sahip olduğundan, kanaatimizce tesisin malları satılabilir. Alacaklıların itirazının giderilebilmesi için malların satılması gerekir. Tesiste süreklilik hususu kanunda yer almadığından, diğer bir ifadeyle kanun metninde tesislerin belli bir süre sonunda bazı nedenlerle sona ereceği hususu açıklıkla yer almadığından tesislerde süreklilik esasının var olduğunu söyleyebiliriz.¹¹

Tesis, bir malın muayyen bir maksada tahsisidir, denmekle kanun metninde tesise tüzelkişilik verilmemiştir. Maddenin bu şekli, gerek ortaya çıkan yeni tüzelkişiliği gerek bu tüzelkişiliğin doğumuna yol açan vakıf kurma muamelesini tam ve eksiksiz ifade etmiyor (Hatemi 1969: 55). Bu eksiklik 903 Sayılı Kanunla Medeni Kanunda yapılan değişiklikle giderilmiş, madde metnine “başlıbaşına mevcudiyeti haiz” ibaresi eklenmiştir. Tesislerin tüzelkişiliğinin olduğunu ileri süren hukukçular Medeni Kanununun 45. maddesindeki “tüzelkişilik” tanımına atıf yapmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca tesis, Medeni Kanunun hükmî şahıslar bölümünde düzenlendiğinden tesislerin tüzelkişiliğinin bulunduğu ileri sürülmüştür.

Tüzelkişilik tartışmasını ortadan kaldırmak için hazırlanan Millet Meclisi Geçici Komisyon raporunda belirtilen gerekçede “Bir malın muayyen maksada tahsisi ile her zaman bir vakıf kurulmuş olamaz. Maddenin kastettiği mananın; bir malın başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere belli bir gayeye tahsisi olduğu, doktrinde sarahaten varılan neticedir” denmekle, tesisin tüzelkişiliğe sahip olmadığı zımnen kabul edilmiştir.¹²

¹¹ Medeni Kanunda 903 Sayılı Kanunla yapılan değişiklik için Millet Meclisinde oluşturulan Geçici Komisyonun Raporunda, önceki tesisle ilgili hükümlerin süreklilik konusunda bir eksiklik taşıdığı kanaatle hazırlanan tasarıda vakfi tanımlayan maddede vakfın sürekliliğine işaret etmek üzere “devamlı” ibaresi yer almış; ancak Geçici Komisyonun kabul ettiği madde metninden bu ibare çıkarılmış ve madde bu şekilde kanunlaştırılmıştır.

¹² Millet Meclisi Tutanakları, Cilt.42, Dönem:1, Toplantı:4, Sıra Sayısı:918, E:2/734 Sayılı Geçici Komisyon Raporu. Ayrıca Bülent Köprülü de tesisin tüzelkişilik konusundaki eksikliğine dikkat çekmiştir. bkz.Bülent Köprülü, Medeni Hukukta Tüzelkişiler, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1967, s.82. Bülent Köprülü, “Medeni Kanun Hükümlerine Göre Vakfın (Tesisin) Meydana Gelebilmesi İçin Mevcudiyeti İktiza Eden Şartlarla Vakıfların (Tesislerin) Nevileri” *Tahir Taner’e Armağan*, İstanbul-1956, s.673.

Tesisin bağlayıcılığı, yani tesis edenin tesis kurma kararından geri dönebilmesi konusunda kanunda açıklık yoktur.¹³ Ancak kanunun 75. maddesi tesisin bağlayıcılığını zedelemektedir. Hibede olduğu gibi tesis edenin mirasçıları ve alacaklılarının tesise itiraz edebilme hakkına sahip olmaları, tesisin bağlayıcılığı konusunda endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Buraya kadar hem vakfın hem de tesisin hukuki niteliklerini incelenmeye çalışılmıştır. Tesisin hukuki nitelikleri ile vakfın hukuki nitelikleri arasında büyük farklılıklar vardır. Vakıflar için belirtmeye çalıştığımız her özellik, vakıf için “olmazsa olmaz” şartını haizdir. Bu durumda vakıfla aynı hukuki özellikleri taşımayan “tesis” kavramını, “vakıf” kavramı yerine kullanmak doğru değildir. Çünkü tesisin hukuki özellikleri vakfın hukuki özelliklerinden farklıdır. Farklı bir kavramla birlikte, farklı bir kurum da hukuk literatürüne kazandırılmıştır. Bu nedenle tesisi, konunun başında izah edildiği gibi, vakıf benzeri kurum olarak adlandırmanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Ayrıca şu da belirtilmelidir ki, Medeni Kanunda yapılan değişikliğe kadar, tesisle ilgili yazılan eserlerde ya tesis yerine vakıf kavramı kullanılmıştır, veya tesis kavramını daha anlaşılabilir kılmak için -parantez içinde- bir kavram diğer kavram yerine kullanılmıştır. Yani tesis kavramı sadece halk tarafından değil hukukçular tarafından da benimsenmiş bir kavram değildir.

1.5. Türk Toplumunda Vakıf

1.5.1. İslamiyet Öncesi Türk Toplumunda Vakıf

Vakfı İslamdan önceki Türklere dayandırma çabaları vardır. Ancak bize göre eski Türklere gözüken, vakfa benzeyen kurumlardır. Muhakkak belirtmek gerekir ki vakıf müessesesi İslamiyetten sonra Türklere inkişaf etmiştir.

Eski Türklere vakıfların varlığı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri -Türk olup olmadıkları tartışması bir tarafa bırakılırsa- Türklere vakıfçılığın ilk vesikası Hititler’de Kral Hattusilis tarafından bir taş üzerine yazdırılan (M.Ö. 1280-1290 tarihine ait) bir Hitit vakfiyesidir (Kunter 1938: 117). Boğazköy kazılarında elde edilen bu vesika halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir (Kunter 1938: 117). Söz konusu vesikada yazılanlardan¹⁴ çıkarılan sonuç kamuya yararlı dini bir vakıf görüntüsü vermektedir (Güneri: 3). Oysa Bülent Köprülü bu belgenin vakıf müessesesinin Hitit’lerde bulunduğunu ancak vakfın hukuki mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermediğini ve kurumun tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı hususunun da tamamen meçhul olduğunu ifade etmektedir (Köprülü 1956: 492).

¹³ Yapılan araştırmalarda tesis etme kararından geri dönülüp dönülemediği konusunda herhangi bir yargı kararına rastlanılmamıştır.

¹⁴ Kral Hattusilis düşmanı Armadataş’ı mağlup eder. Bir ev ve müstemilatını Tanrı İştara’ya ibadet üzere vakfeder. Oğlu Duthalyas’ı bu vakfın idaresine memur eder. Bu ev ve müstemilatını her türlü vergi ve tekaliften muaf kılar. Her türlü taaruz ve müdahaleden masum kalmasını şart koşar. Oğlu Duthalyas’ın da kral olduktan sonra bu vazifeyi yapmaktan geri kalmamasını, bütün evlat ve ahfadının aynı vazifeyi ifaya devam etmelerini ister. Yapmadıkları takdirde Tanrının lanetine uğrayacaklarını söyler (Kunter, H.B., a.g.m. s.117). Bu konuda yani vakfetme muamelesinin sonuçları konusunda kesin bir değerlendirme yapabilmek için Hitit kamu özel hukuku hakkında daha detaylı bilgiye ihtiyaç vardır. Ancak Hitit’lerde toprak mülkiyetinin kabul edilmiş olması tahmin yapmaya yardımcı etmektedir (Hatemi, a.g.e. s.12,dn.3)

Budist Uygur Türklerine ait bir kitabe Doğu Türkistan'da Turfan kazılarında bulunmuştur.¹⁵ Kitabe Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindedir. Kazıda elde edilen kitabeye bakarak vakıf müessesesinin tüzel kişiliği hakkında bir sonuca ulaşmak mümkün değildir (Köprülü 1956: 492). Bu Uygur vakfiyelerinin M.Ö. 12-13. asırda meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Bu asırdan öncesine taalluk eden belgelerin vakıftan ziyade kralların mabet yaptırması, bu mabetleri ziyaret eden Budistlerin rahiplere hediye vermesine yöneliktir (Ruben 1942: 179).

Yukarıda anlatıldığı gibi, eski Türklerde vakfa benzer kurumlara rastlamak mümkündür. Her ne kadar Türkler tarih boyunca çoğunlukla göçebe bir hayat yaşamışlarsa da, çeşitli büyük çapta şehirler kurmuşlardır. Diğer taraftan dini gelenekleri ve yaşayışları her zaman yardımlaşmayı desteklerken, fazla mal biriktirmeye karşı olmuşlardır. Eski Türklerin göçebe yapısı somut bir vakıf örneği vermeyi güçleştirmektedir. Vakfa benzer kurumlar eski devirlerde çoğu zaman bir tapınak ve din adamları teşkilatına lüzum gösteren dinler dolaşısıyla doğduklarından her çağda ve her toplumda dini gayelerle yapılan tesislere bugünkü anlamıyla vakıf demek gerekmez. Budist Türklerde yukarıda belirttiğimiz nedenlerle vakfa benzer müesseselere rastlamak mümkünse de, şamanist Türklerde şamanizmin de özelliği dolayısı ile, bugünkü anlamı ile vakıf müessesesine benzer kurumlara rastlanamayacağı gibi, bunların bağımsız birer tüzel kişiliğe sahip oldukları da söylenemez (Hatemi 1969: 12-13). Bütün bunlara rağmen ister yerleşik, ister göçebe olsun, mahalli şartlara göre çeşitli Türk kavimlerinin hayatında bir takım örfi ve toplumsal müesseselerinin türemesi doğal karşılanmalıdır. Genellikle Türk teamül hukukunun vücuda getirdiği çeşitli meselelerin bariz karakterini, insani ve hümaniter oluşları teşkil etmektedir. Herhangi bir örf müessesesi incelenirse bu karakter hemen ortaya çıkacaktır (Caferoğlu 1942: 185).

1.5.2. İslamiyet Sonrası Türk Toplumunda Vakıf

Yukarıda bazı toplumlarda ve eski Türklerde vakıf ve benzeri kurumlar ele alındı. Burada ise İslamiyet sonrası Türk toplumunda vakıf müessesesinin gelişimi ve temel nitelikleri ele alınacaktır. Böyle bir ayrıma gitmenin temel gerekçesi İslamiyet öncesi ve sonrası Türk toplumunda vakıf müessesesinin hukuki bakımdan çok farklı özellikler arz etmesidir. Çalışmamızda İslam Hukukuna göre vakıf müessesesinin aldığı şeklin toplum üzerindeki etkilerinin ele alınacak olması, yani hukuki görüntünün sosyolojik realitelerden bağımsız olamayacağı dahası zorunlu olarak karşılıklı etkileşim halinde bulunmaları nedenleriyle böyle bir ayrımı zaruri kılmaktadır.

Sosyal hayat her an değişmekle beraber bazı zamanlarda bu değişimin boyutları farklılık arz eder. Özellikle yeni bir kültürle karşılaşılacak toplumlarda bu farklılıklar çok belirgin ortaya çıkar. Ancak yeni bir kültürle karşılaşılacak toplumlarda her zaman önemli değişimler olmayabilir. Çünkü yeni karşılaşılacak kültürdeki önemli hususlar mevcut kültürle bir zıtlık ifade etmeyebildiği gibi, mevcut kültürdeki bazı değerler daha olgun ve daha zengin olarak yeni kültürde bulunabilir. Bu durumda kültürel çatışmadan ziyade kültürel zenginlik ortaya çıkar.

¹⁵ Bu vakfiyenin muhtevası şu şekildedir. "Tıp medresesini ve diğer mesleklerle ait mektepleri de ihtiva eden bir Buda manastırına arazi ve bağ vakfolunuyor. Bunlar satın alınıyor ve müteakiben vakfolunuyor. Vakfeden bir Han'dır. Fakat vesikanın başı yırtık olduğu için kim olduğu bilinmiyor. Manastırı idare eden rahip mütevellî olacak ve halefleri de bu vazifeyi ifa edeceklerdir. Vakfedilen malların geliri manastıra aittir. Bunlar her türlü vergi ve tekaliften muaf tutulmuştur. Manastırın rahipleri hanedana, halka ve yurdun saadet ve selametine dua edeceklerdir (Kunter, a.g.m. s.20).

Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle kültürel çatışma yerine kültürel zenginlik ortaya çıkmıştır. Bu konuda Eski Türk inançlarının İslam anlayışına çok yakın olmasının önemli etkisi olmuştur. Özellikle İslam Hukukunda örfün yeri bu sonuca katkıda bulunmuştur. İslama göre ister ilahi menşeli olsun, ister olmasın, eski hukuk sistemlerine ait hükümler ve müesseseler, eğer İslam Hukukunun hükümlerine aykırı değilse ve şer'î bir hükümle çatışmıyorsa amme maslahatı veya benzeri bir karıştın meşruiyetini kazanarak İslam Hukuku tarafından benimsenebilir. Müslüman Türk Devletinin devlet teşkilatı buna misal verilebilir” (Cin vd. 1987: 129).

Bu nedenle Türkler hiç bir zorlamayla karşılaşmadan daha iyi bir hayat nizamı olduğuna inandıkları İslam dinini kabul etmişlerdir.

Hicri üçüncü asrın ikinci yarısında hukuki olarak gelişimini tamamlayan vakıf müessesesi Türklerle birlikte yayılma istidadı göstererek sosyal hayatın her sahasına nüfuz etmiştir. Selçuklular ve Osmanlılarda hemen bütün hizmetler ya bizzat ya da dolaylı olarak vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu nedenle batılı siyasetçiler Selçuklu ve uzantısı olan Osmanlı toplumu için “Vakıflar Cenneti” tabirini kullanmışlardır. Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasıyla şark müslümanlığının Türk hakimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin inkişafına neden oldu. İmparatorluğun her tarafında bir çok dini müesseseler ve medreseler açılmıştır. Türk Devletleri bütün gayretlerini imar ve kültür faaliyetlerine yöneltmişlerdi. Selçuklu ve Osmanlı Döneminde dini ve içtimai yardım müesseseleri yaygınlığı Türklerin vakıf müesseselerine verdikleri ehemmiyetin göstergesidir.

Çok servete sahip olan hükümdarlar, hükümdar ailesine mensup kişiler, büyük devlet adamları birçok vakıf kurmuşlardır. Selçuklular devrinde sayısız medreseler ve kütüphaneler kuruldu. İktisadi ve kültürel bakımdan çok ileri bir durum arz eden Selçuklular'da tababet o derece ehemmiyet kazanmıştı ki, hemen her şehirde mevcut hastanelerde tedavi meccani olup her birinin büyük vakfı vardı. Doktorlar da maaşlarını bu vakıflardan almaktaydı (Turan 1988: 51).

Ayrıca bayındırlık hizmetlerinin, sanatın, mimarinin ilerlemesi de vakıf müesseselerindeki gelişmelere bağlıdır¹⁶.

Selçuklu döneminde toplumsal hayatta çok önemli yeri olan vakıfların daha iyi işletilmesini sağlamak amacıyla, eski İslam devletlerinden farklı olarak, I. İzzettin Keykavus döneminde Evkaf Nezareti oluşturulmuştur. İlhanlılar döneminde de Evkaf Nezareti mevcuttu (Turan 1988: 45).

İmparatorluğun yıkılmasından sonra onun devamını sağlayan çeşitli sülaleler maddi güçleri nispetinde aynı durumu devam ettirmişlerdir (Köprülü 1967: 12). Moğol istilasının bir müddet için bu gelişmeyi durdurduğu, vakıfların sıkıntıya düştüğü gerçektir. Ancak Moğol prenslerinin İslamı kabulünden sonra ilk istila ile tahrip edilen yerlerin tekrar kalkınmaya başladığına ve vakıfların büyük bir inkişaf gösterdiğine şahit oluyoruz. Gazan, Hudabende, Ebu Said gibi müslüman Moğol hükümdarları ve zengin Moğol emirleri muazzam vakıflar tesis etmişlerdir.

¹⁶ İ.Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Adapazarı, 1994, s.15. Ziya KAZIÇI, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985, s.55.

Anadolu Selçukîlerine halef olan küçük beylikler zamanında ve özellikle Osmanlı Devletinde vakıf müessesesi çok büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Vakıfları özellikle dinî-hayrî büyük vakıfların gelişimi daima siyasi ve iktisadi gelişme ile paralel olmuş, büyük vakıflar daima geniş servet kaynaklarına iktisadi-mali açıdan yüksek düzeyde imparatorluklar döneminde ulaşmışlardır (Köprülü 1967: 14). Bu nedenle Osmanlı Devletinin en gelişmiş döneminde büyük vakıflar kurulmuş, devletin gerilemesi ve buna paralel olarak küçülmesi ile vakıf müessesesinde bozulmalar, dağılmalar ve yozlaşmalar başlamıştır.

2. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Toplumunda Vakıflar

2.1.1. Osmanlı Devletinde Vakıflar

2.1.1.1. Osmanlı Devletinde Vakıfların Gördüğü Hizmetler

Vakıflar Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal, ekonomik ve kültürel hayattaki rolü bugün tahayyül edilemeyecek kadar geniş alanlara yayılmış ve fonksiyonları itibarıyla insan ve sosyal hayatın bütün cephelerini kuşatmıştır. Şu ifade vakıfların toplum hayatındaki yerini açıklamaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan ... vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir yerde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir medresede hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur, vakıf bir mezarlığa gömülürdü" (Arsebük 1937: 1133-1134).

Görüleceği üzere Osmanlılarda vakıflar bir insanın doğumundan ölümüne kadar, hatta ölümünden sonra da etkili olan ve beşeri hayatın bütün gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan sosyal yardımlaşma müesseseleridir.

2.1.1.1.1. Dini Hizmetler

Sosyal yardımlaşma dini açıdan bir hizmet olarak değerlendirildiği takdirde bütün vakıfları bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Fakat buradaki amacımız dini ibadetlerin yerine getirilmesi gayesi ile vücuda getirilen vakıfları ele almaktır. Dini ibadetlerin yerine getirilmesi için oluşturulan cami, mescit, namazgah, türbe, dar'ul-huffaz vakıflarının yanısıra, ibadet gayesi güden Kur'an-ı Kerim hatmedilmesi, caminin mum ve kandillerinin temin edilmesi, camilerde vaaz edilmesi ve mevlit okutulması vakıflarını, "dini hizmet gören vakıflar" olarak ele alabiliriz. Bu mahiyetteki vakıflara Osmanlı'nın her döneminde rastlamak mümkündür.

2.1.1.1.2. Eğitim Hizmetleri

Osmanlı Devletinde Sıbyan mektepleri ve medreseler vakıf yoluyla oluşturulmuştur. Ayrıca darü'l-hadis, darü'l-kurra, tıp medreseleri de vakıftır. Mahallelere kadar tüm yerleşim birimlerinde bulunan ve okuma çağına gelmiş öğrenciler sıbyan mekteplerinde eğitilir, daha sonra vakıf külliye içerisinde yer alan medreselerde eğitim faaliyetlerine devam edirdi. Vakıf mektep ve medreselerinde ders veren hocaların maaşları da vakıf tarafından karşılanırdı. Ayrıca Osmanlı döneminde oluşturulan müzeler de vakıftı. Eğitim hayatının hemen hemen tamamı vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür.

2.1.1.3. Sağlık Hizmetleri

Külliye şeklinde oluşturulan her büyük vakfın bir hastanesi vardı. Osmanlı devletinde hastanelerin hiçbiri devlet tarafından yapılmamıştır. Bütün sağlık kurumları hayır sahipleri tarafından ve vakıf yoluyla ihdas edilmiştir. Timarhane, darüşşifa ve tabhane olarak adlandırılan sağlık kurumlarında çalışan personelin maaşları da yine bağlı oldukları vakıf tarafından karşılanırdı.

2.1.1.4. Şehircilik Hizmetleri

Osmanlı döneminde şehircilik ve belediye hizmetlerinin tamamı yine vakıf sistemine dayanmaktadır (Ergin 1944: 35). Osmanlı Devletinde belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde devletin mali katkısı yoktu. Halktan da vergi alınmadan o dönemde dünyanın en kalabalık merkezlerini oluşturan Osmanlı şehirlerinde belediye ve şehircilik hizmetlerinin mükemmel ve düzenli bir şekilde yürütülmesinde vakıflar rol oynamıştır. Batıda kilise, belediye ve devletin gördüğü hizmetler, Osmanlı'da vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

2.1.1.5. Bayındırlık Hizmetleri

Bayındırlık hizmetleri kapsamında, bugün olduğu gibi, yol, köprü, kanal, kemer, bent, çeşme, sebil, kaldırım, kervansaray, deniz feneri vs. sayılabilir. Bu hizmetlerin hemen tamamı vakıf yoluyla ihdas edilmiş ve halkın kullanımına sunulmuştur. Osmanlı döneminde askeri gayelere matuf bayındırlık hizmetleri haricinde devletin herhangi bir katkısı söz konusu değildi.

2.1.1.6. Askeri Hizmetler

Askeri hizmetler genellikle devlet tarafından ifa edilse bile bu alanda kurulan vakıflar da vardır. Kale, istihkâm, gemi ve top yapımı, lengerhane, dökümhane, saraçhane yapımını gerçekleştiren vakıfların yanısıra savaşta başarı gösteren askerlere yardım vakıfları da Osmanlı devletinde sıkça rastlanılan bir gerçektir. Aynı şekilde askeri eğitime yönelik tesislerin kurulmasını amaç edinen vakıflarla da karşılaşmaktayız. Okmeydanı, kemankeş zaviyeleri, pehlivan tekkeleri bunlar arasında sayılabilir.

Burada yukarıda çok kısa olarak ele alınan Osmanlı dönemi vakıf hizmetlerinin sosyal yönü ele alınacaktır. Görüleceği üzere Osmanlı Devletinde iç ve dış güvenliğin sağlanması görevini üstlenen devlet, diğer hizmetlerin yerine getirilmesinde tamamen vakıflardan faydalanmıştır. Hatta vakıflar iç ve dış güvenliğin sağlanmasında da devlete katkıda bulunmuştur. Osmanlı devletinde kamusal alanı ilgilendiren hemen hemen bütün hizmetler, özel teşebbüs ve girişim olarak adlandırabileceğimiz vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

2.1.2. Osmanlı Devletinde Vakıfların Sosyal Fonksiyonları

2.1.2.1 Sosyal Çatışmayı Engellemesi

Vakıflar, toplumda sosyal çatışmayı kısıtlayıcı ve engelleyici fonksiyonu yerine getirir. Türk ve İslam kültürlerindeki anlamıyla vakıf, bir toplumu birbiriyle uzlaşmayan iki düşünman sınıfa bölen, sınıf kavgası temeli üzerine kurulmuş düşünce ve uygulamalara ters düşen fonksiyonlar icra eden bir sosyal kurumdur (Erdoğan 1990: 95). Yani vakıf, fonksiyonlarını icra ederken sınıf kavgası esasına göre değil, din, dil, renk, ırk ve sınıf ayrımı yapılmadan gerçekleştirme düşüncesine göre kurulur. Toplumun gereksinim duyulan hiz-

metlerinin giderilmesi düşüncesinden kaynaklanan vakıflar, toplumda sosyal çatışmanın ortaya çıkmasını engelleyici bir rol oynar. Keza Osmanlı Devletinde kurulan vakıflar, insanlar arasında din, dil, ırk, düşünce farkı gözetmeden ihtiyaç sahipliği esasını göz önünde bulundurarak hizmet sunmuşlardır.

2.1.2.2. Gelir - Servet Dağılımını Düzenlemesi

Vakıflar genellikle üst gelir grubuna mensup kişiler tarafından kurulduğundan, bu gruba mensup bireylerin kendi servet ve gelirlerinden ayırdıkları payın, artık özel mülkiyetten çıkarak kamu mülkiyetine geçmesi, yani toplumsallaşmasıyla birlikte, alt gelir grubuna mensup kişilere bir gelir aktarımı söz konusudur. Vakıf sayesinde ortaya çıkan hasıla, üst gelir grubu tarafından oluşturulmakta ve hasılanın hemen hemen tamamına yakını, düşük gelirli kişiler tarafından tüketilmektedir. Bu açıdan bakıldığında vakıf, gelir ve sermayenin toplum tabanına yayılması fonksiyonunu yerine getirmektedir.

2.1.2.3 Sosyal İlişkileri Düzenlemesi

Sosyal İlişki, ferdin veya grubun kendi dışındaki fert ve grupların çeşitli davranış şekillerini ve beklentilerini hesaba katarak sürdürdüğü ilişkiye dayalı iletişimdir. Sosyal ilişkide fert veya sosyal grup kendi varlığını görüş ve duygularının yanısıra kendi dışındaki kişi veya grupların varlığını göz ardı etmemelidir (Erkal: 165-167).

Toplumda sosyal ilişkileri düzenleyen çeşitli kurumlar vardır. Bu kurumlardan biri olan din, sosyal ilişkilerin sağlanmasında ve geliştirilmesinde gerekli tedbirleri alır ve tavsiyelerde bulunur. İslam Dini de insanları, karşılık beklemeden sırf Allah rızasının kazanılması için sosyal yardım yapma hususuna teşvik eder. İşte bu teşvik vakıf müessesesini doğurmuştur. İnsanların sosyal yardımda bulunma gaye ve düşünceleri, kendileri dışında bulunan kişi ve gruplarla sosyal ilişkinin doğmasına neden olur. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması esasına dayanan vakıf müessesesi, toplumsal hizmetlerin sunulmasında herhangi bir ayırım gözetmediğinden, hizmetlerden yararlananların öncelikle kendi aralarında, daha sonra hizmetten yararlananlarla vakıf müessesesi arasında bir sosyal ilişkinin olması normaldir. Hatta mevcut sosyal ilişkinin varlığı ve devamının vakıf müessesesini yaşatan bir unsur olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olsa gerektir.

2.1.2.4. İstihdamı Artırıcı Etkisi

Özellikle Osmanlı Devletinde hemen her vakıf, bilhassa büyük vakıflar, hizmetlerin yürütülebilmesi için gerekli sayıda personelin çalıştırılması ve maaşlarının ödenmesi fonksiyonunu da yerine getirmişlerdir (Kozak 1994: 32).¹⁷ Vakıflar yaygınlık kazandıkça vakıfta istihdam edilenlerin sayısında önemli derecede artış olması doğaldır. Bütün kamu hizmetlerinin vakıflar tarafından yerine getirilmesi, bu alandaki istihdam potansiyelinin boyutlarını ve hacmini ortaya koymaktadır.

Ayrıca zamanla yıpranan ve onarım ihtiyacı duyan vakıf eserlerinin inşa edilmeleri esnasında yaratılan istihdam imkanlarını da ayrıca değerlendirmek gerekir. Günümüzde hala bu alanda oluşmuş bir iş sahası mevcuttur.

¹⁷ Mesela Osmanlıdan günümüze intikal eden tarihi ve kültürel yapıların onarılması için Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde Vakıf İnşaat ve Restorasyon Tic. A.Ş. kurulmuştur.

2.1.2.5 Yabancılaşmayı Önleyici Etkisi

Vakıflar, fertlerin onurunu, saygınlığını, bir grup ya da toplum içerisinde küçümsenmesini ve utandırılmamasını gözeterek, ferdin kendisinde toplum tarafından değerli bir vatandaş olarak değerlendirildiği düşüncesinin oluşmasına neden olduğu için, ferdin toplumdan yabancılaşmasını engelleyici fonksiyonundan da söz edebiliriz (Erdoğmuş 1990: 97). Toplum düzeninin sağlanmasında bireylerdeki yabancılaşma duygusunun ortadan kaldırılmasının önemli etkisi vardır. Ayrı bir tüzel kişiliğe sahip bir kurum olan vakıftan herhangi ihtiyaç sahibi ferdin yardım görmesi, o ferdin sadece yardım gördüğü vakfa değil, aynı zamanda ait olduğu topluma karşı da sevgi, saygı, takdir ve bağlılık duygularını beslemesine ve toplumda yalnız olmadığı düşüncesinin gelişmesine neden olduğundan ferdin topluma yabancılaşmasını engeller.

Vakfın bir başka sosyal fonksiyonu ise “sosyalleşme” ve “sosyalleştirme” aracı olmasıdır. Vakıf kuran bir fert kendi özel menfaatini değil, toplumun menfaatini ön planda tutarak mal varlığından bir bölümünü kamu alanına aktarmak suretiyle üyesi olduğu topluma faydalı olmakla örnek bir toplum üyesi olduğunu göstermekle sosyalleştirmekte, vakıf da bu süreç içerisinde, sürecin etkin bir şekilde devamına neden olup ferdi sosyalleştirmektedir (Erdoğmuş 1990: 96).

2.1.2.6. Sosyal Bütünleşmeye Etkisi

Her ne kadar çalışma, vakfın sosyal bütünleşmede rol oynayıp oynamadığı hususuna açıklık getirme amacını taşısa da vakıf müessesesi ile ilgili çalışmalar yapan bütün araştırmacılar vakfın toplumda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında olumlu rol oynadığı görüşündedirler.

Vakıflar insana, insanlara ve topluma hizmet etme, onların refahını ve mutluluğunu koruma ve artırma temelleri üzerine kurulmuş; insanlar arasındaki dayanışmayı, yardımlaşmayı ve işbirliğini hedefleyen bir sosyal kurumdur. Vakfı bir sosyal kurum olarak tanımlamak, ister istemez vakfın bütün sosyal fonksiyonları icra ettiğini kabullenmek demektir. Bu sosyal fonksiyonlar içerisinde “sosyal bütünleşme” de girer.

Vakfın sosyal bütünleşmeye etkisi iki açıdan değerlendirilecektir: Birincisi vakıfların fiziki yerleşimdeki konumları itibarıyla sosyal bütünleşmeye sağladığı katkı, ikincisi ise toplumda yerine getirdiği sosyal fonksiyonlar ve hizmetler açısından sosyal bütünleşmeye sağladığı katkı;

Fiziki yerleşimde, yani gerek şehir, gerek köy yerleşimlerinde vakıf müessesesinin yerleşim yerindeki konumu üzerinde durmak gerekir.

Amiran Kurtkan Bilgiseven Türkiye’de yaygın köy tipinin toplu köy tipi olduğunu belirtmektedir (Kurtkan 1988: 67). Kurtkan Bilgiseven toplu köy tipini tanımlarken evlerin birbirine çok yakın olduğu köy şeklinin toplu bir görünüş arz ettiğini, tarlaların köyün dışında olduğunu ve kamu binalarının köyün merkezinde yer aldığını ifade etmektedir. Her ne kadar toplu köy tipinin oluşumunu iktisadi, kültürel, hukuki ve coğrafi birtakım gerekçelerle izah ediyorsa da bu tür yerleşim yerlerinde kamusal ihtiyaçların giderildiği mekanlar yerleşim yerinin merkezinde yer alır. Osmanlı Devletinde bu tür toplumsal hizmetler cami,

okul, hamam, medrese, hastahane, kütüphane, aşevi vs. vakıf müessesesi aracılığı ile yerine getirildiğinden yerleşim biriminin merkezinde pek tabii olarak vakıf müessesesi yer almakta ve yerleşim alanları bu merkez etrafında olmaktadır. Köy yerlerinde cami, okul, çeşme gibi yapılara daha sık rastlanmakta ve bu yapılar da köyün merkezinde yer almaktadır.

Daha büyük yerleşim yerlerinde vakıf külliye oluşturulmuştur. Osmanlılarda külliye kamu hizmetlerinin büyük bir bölümünü yerine getirmekte ve şehrin “sosyal merkezi” niteliğindedir. Vakıf külliye oldukça kapsamlı olup bünyesinde cami, medrese, mektep, kütüphane, hamam, türbe, çeşme, han, imaret, hastahane ve dükkanları ihtiva etmekteydi. Görüleceği üzere, hemen hemen bütün sosyal ihtiyaçların karşılandığı merkez konumunda olan vakıf külliye, yerleşim yerindeki konumları itibarıyla toplumda fertler ve gruplar arasında sosyal bütünleşmenin sağlanmasında etkin rol oynamışlardır. Toplumda fertleri bir sosyal merkez etrafında toplayan kurumları bünyesinde taşıyan vakıf külliye maddi ve manevi etkileriyle sistemde var olabilecek aksaklıkları gidermeyi amaç edinmişler ve sosyal katalizör rolü oynamışlardır. Gerek Selçuklularda gerek Osmanlılarda manevi unsurun sembolü olan cami daima merkezi rol oynamıştır. Manevi unsurlar bu merkez etrafında bir bütün oluşturacak şekilde sıralanmışlardır.

Vakıflar ikinci olarak içinde buldukları toplumda ifa ettikleri ve yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız sosyal fonksiyonları sayesinde sosyal bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır. Vakıf müesseseler, toplumda fertler arasında sosyal yardımlaşma, sosyal dayanışma ve iş birliğini amaç edindiğinden, bu tür hizmetlerin doğal sonucu olarak fertlerin maddi ve manevi bir bütün etrafında hareket etmesine neden olmaktadır.

2.2. Osmanlı Devletinde Sosyal Bütünleşmenin Sağlanmasında Vakıfların Rolü

Çalışmamızın bu bölümünde yukarıda kısaca anlatılanların ışığında Osmanlı Devletinde vakıfların toplum hayatında oynadığı rollerin, millet-devlet bütünleşmesinin sağlanmasındaki rolü üzerinde durulacaktır.

Vakıf, genel olarak Osmanlı Devletindeki bütün sosyal kurumları içine alan, veya bütün sosyal kurumların çalıştığı, kullandığı bir hukuki formül olarak karşımıza çıkmaktadır (Mardin 1991: 126). Vakıf müessesesinin bütün sosyal kurumları kapsamı, veya bütün sosyal kurumların “vakıf” adını alması, Osmanlı Devletinde vakıfların etki alanlarının tahmin edilmesinde önemli ipucu vermektedir. Kamusal alanın tamamen vakıflara terkedilmesi özellikle batılı sosyal siyasetçilerin, 16. yüzyıl Osmanlı toplumu için “vakıf cenneti” tabirini kullanmalarına neden olmuştur (Kozak 1994: 15).

Çalışmamızın ana temasıyla ilgili olduğu için burada vakıfların gördükleri hizmetlerin ve sosyal fonksiyonların sosyal bütünleşmeye dolayısıyla millet-devlet bütünleşmesine etkisi var mı sorusuna cevap arayacağız. Herhangi bir vakıf toplumsal ihtiyaçları karşılarken, aynı zamanda toplumda sosyal bütünleşmeye etki etmekte midir? Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasının yanısıra, başka sosyal veya psikolojik faktörler de sosyal bütünleşmeye etki etmekte midir? Bu sorulara verilecek cevaplar vakfın sosyal bütünleşmedeki rolünü ortaya koyacaktır.

Herhangi bir hizmet, öncelikle o hizmetten faydalananlar arasında sosyal bir ilişkinin doğmasına neden olur. Kamu hizmetinden faydalananların elde ettikleri haz, bir diğerinin

hazıyla yakından ilgilidir. Sınırsız toplum ihtiyaçlarının karşılanması aşamasında sınırlı imkanlarla oluşturulan toplumsal hizmetlerden faydalanan toplum fertlerinin ihtiyaçlarının karşılanma oranının bir diğerinki ile yakından ilgili olması, ilk bakışta toplum fertleri arasında sosyal çatışmaların olabileceği izlenimini doğurur. Çünkü pastadan pay alanların sayısının artması ve/veya pastadaki payın azalması, pastadan pay alanlar arasında ve pay alanlarla dağıtanlar arasında bir çatışmanın doğmasına neden olur. Öyleyse herhangi bir kamu hizmetini gidermeyi amaç edinen vakfın “fertler arasında sosyal çatışmaya neden olduğu” sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak günümüz modern devletlerinde kamu hizmetleri devlet eliyle yürütülür. Diğer bir ifadeyle, devletin görevleri arasında kamu hizmetlerinin sıhhatli bir şekilde yerine getirilmesi görevi de vardır. Devlet bazen bu hizmetlerin yürütülmesini özel sektöre havale edebilir. Fakat bu durumda bile sorumluluk devlete ait olduğundan, herhangi bir hizmetin sıhhatli yürümemesi durumunda huzursuzluk devlete yönelir. Görüleceği üzere, bir zorunluluğun yerine getirilmemesi durumunda toplumda sosyal çatışmalar ve huzursuzlukların olması doğaldır.

Herhangi bir kamu hizmetini gidermek amacıyla vakıf kuran kimse, vakıf aracılığı ile yerine getirilen hizmetin sorumlusu değildir. Vakıflar gönüllü kuruluşlardır. Tamamen vakfedenin iradesiyle bağlı, bu irade doğrultusunda hareket eden sosyal müesseselerdir. Herhangi bir kamu hizmetini yerine getirilmemesinin sorumluluğu vakfa yüklenemez. Vakıflar toplumsal ihtiyaçları gidermekle yükümlü kurumlar değildir. Devlet tarafından da kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevlendirilen kurumlar da değildir. Vakıf kurma iradesi ihtiyari olup, vakıflar toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına gönüllü katkı sağlayan kurumlardır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmaması sonucu toplumda oluşması muhtemel potansiyel huzursuzlukları, sosyal çatışmaları engellediğinden vakıfları sosyal çatışmaları arttırıcı kurum olarak değerlendirmek yanlıştır.

Toplumsal bir hizmetin görülmesi aşamasında hizmetten faydalananlar arasında oluşan sosyal ilişkilerin devamlılığı, sosyal bütünleşmeye tesir edecektir. Bu sosyal ilişkiler sadece hizmetten faydalananlar arasında değil, aynı zamanda hizmeti dağıtanlarla hizmetten faydalananlar arasında da oluşur. Yani herhangi bir kamu ihtiyacının giderilmesi ameliyesi toplumda yatay ve dikey sosyal ilişkilerin artmasına ve bunun sonucu olarak **yatay** ve **dikey** sosyal bütünleşmenin gelişmesine etki eder.

Sosyal bütünleşmenin sağlanmasında toplumsal ihtiyaçların karşılanmasından başka, psikolojik ve sosyal faktörlerin etkisi var mıdır? Vakıf sosyal bir kurum olmasının yanısıra, iktisadi, siyasi, dini bir kurumdur. Vakfedenleri vakıf kurmaya sevkeden en önemli psikolojik faktörlerden birisi Allah rızasını kazanmaktır. Allah rızasını kazanma güdüsüyle gerçekleştirilen herhangi bir eylem din kaynaklı olarak değerlendirilmelidir. Öyleyse vakıf aracılığı ile gerçekleştirilen sosyal bütünleşmede, hizmetin yerine getirilmesi gibi somut faktörlerin yanısıra, Allah rızasını kazanma gibi soyut dini faktörlerin de rolü vardır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında Osmanlı Devletinde vakıf müessesesinin yerine getirdiği toplumsal hizmetlerin sosyal bütünleşme üzerindeki etkisi daha detaylı olarak ele alınabilir.

Osmanlı Devletinde eğitim faaliyetleri genelde vakıflar eliyle görülmüştür. İlkokuldan üniversiteye kadar devam eden eğitim faaliyetinin her aşamasında, vakıflar tarafından

oluşturulan müesseseler eğitimin yerine getirilmesi işlevini görmüşlerdir. Osmanlı toplumunun en önemli sosyal merkezlerini oluşturan vakıf külliyelerin bünyesinde sıbyan mektebinden, tıp medresesine kadar eğitimin her alanında faaliyet gösteren okular mevcuttu. Aynı zamanda vakıf kütüphaneler de bu külliye içerisinde yer alırdı. Ayrıca vakıf eğitim kurumlarında ders veren hocaların, öğretmenlerin maaşları da vakıf tarafından karşılanırdı. Bir örnek olması açısından 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın yaptırdığı eserler arasında, devlet adamı veya onların yakınları olan vakıf kurucularının vakfiyelerindeki verilere göre 22 mektep, 14 medrese, 3 darülhadis ve 3 darülkurra adı altında oluşturulmuş eğitimi müesseseleri yer almaktadır (Yediyıldız 1989: 104). Oransal olarak ifade ettiğimiz takdirde vakfiyeler doğrultusunda meydana getirilen eserlerin yaklaşık olarak yarısını eğitim müesseseleri oluşturmaktadır.

Burada ayrıca vakıf müesseselerinin toplumda gördüğü, bir başka ifadeyle yerine getirdiği işlevlere değinilmeyecektir. Ancak konuyla ilgisi olması açısından vakıfların toplumdaki sosyal etkilerini izah etmekte fayda var. Milli birlik şuurunun aşılması hedefini taşıyan bir eğitimin uzlaşma ve ahengi sağladığı (Kurtkan 1992: 168) göz önüne alınırsa, Osmanlı Devletinde bu görev vakıflara düşmektedir. Eğitim müesseseleri küçük yaştan itibaren her kuşağın ve her gelir grubunun aynı mekânı paylaşması nedeniyle, hizmetin görüldüğü aşamada fertler arasında kaynaşmanın oluşmasına ve sosyal ilişkilerin gelişmesine vesile olur. İşgal ettikleri sosyal mevki ve coğrafi mevki açısından belkide bir araya gelmeleri mümkün olmayan insanlar eğitim müesseseleri vasıtasıyla tanışmakta ve ilişkilerini geliştirmektedir. Fertler arasındaki statü ve coğrafi mevki farklarını ortadan kaldırması nedeniyle diğer bir ifadeyle statü ve coğrafi mevki farklarını aynı mekanda buluşturması nedeniyle toplumda sosyal bütünleşmenin oluşmasına etki müspet etmektedir.

Osmanlılarda vakıflar tarafından oluşturulan eğitim müesseselerinde verilen bilgiler de, ayrıca sosyolojik olarak tahlil edilmelidir. Söz konusu eğitim müesseselerinde verilen derslerin, toplumda sosyal bütünleşmenin oluşmasında tesiri var mıdır? Küçük yaşta öğrencilere hitap eden sıbyan mekteplerinde daha çok Kur'an okuma eğitiminin yanısıra bazı temel dini ve ahlaki bilgilerin verilmesi, verilen bilgilerin farklı mekanlarda kurulan bütün mekteplerde aynı olması toplumda homojen kültürün oluşmasına etki etmektedir. Medrese ve üniversite aşamasında daha çok uzmanlaşmaya gidildiğinden eğitimin mahiyeti değişmekte, verilen bilgiler uzmanlık alanlarına göre farklılık arz etse bile, homojen kültürü oluşturma gayesi doğrultusunda hakim unsurlar ve bilgiler topluma aktarılmakta ve toplum fertlerinin aynı mana etrafında bütünleşmesine etki etmektedir.

Osmanlı Devletinde sağlık hizmetlerinin görüldüğü yerler olan hastaneler, darüşşifalar, tımarhaneler vs. de yine vakıf müessesinin önemli örnekleridir. Darüşşifa ve tımarhaneler vakıf külliyeler içerisinde yer almış olup, tıp medreselerinin uygulama alanı idi. Bu tür hastaneler çok büyük vakıf akarlara sahip olup, devlet katkısı hiç yoktur. Günümüzde de İstanbul'da hizmet veren Haseki, Aşağı ve Yukarı Gureba ile Şişli Etfal Hastaneleri geçmişin önemli vakıf müesseselerinden örneklerdir.

Sağlık hizmetlerinden faydalanan fertler arasında hiç bir ayırım yapılmayarak, fakir-zengin, müslim-gayrimüslim, şehirli-taşralı bütün toplum üyeleri arasındaki sosyal ilişkilerin, kaynaşmanın olduğu bir başka mekan olarak bu kabil sağlık kurumları karşımıza

çıkılmaktadır. Yukarıda eğitim müesseselerinin sosyal etkilerinin sağlık müesseselerinde de görülebileceğini iddia etmek fazla abartı sayılmamalıdır.

Bayındırlık hizmetlerinde vakıfların önemli rolü mevcuttur. Askeri maksatlar haricinde bayındırlık eserleri yapılması devlete ait bir görev olarak düşünülüyordu (Kozak 1994: 18). Vakıflar, modern anlamda bir sosyal merkez mahiyetine sahip külliye sistemi ve muhtelif vakıf yapılaşmalarla Osmanlı döneminde şehirleşmede önemli etkinliklere sahiptir (Öztürk 1988: 331). Şehirleşmenin ilk aşaması veya ilk basamağı vakıf eserlerdir. Vakıf eserler etrafında şehir inkişaf etmekte, bu arada bayındırlık hizmetleri de yerine getirilmektedir. Yol, köprü, kervansaray, su kemeri gibi bayındırlık hizmetlerini görme amacına matuf vakıflar kurularak toplumsal ihtiyaçlar giderilmiştir. Bilhassa Ankara'nın gelişiminde, şehirleşmesinde vakıflar önemli bir etkiye sahiptir (Öztürk 1988: 334).

Osmanlı Devletinde belediye hizmetlerinin de tamamen vakıf müessesesine dayandığı anlaşılmaktadır. Hatta vakıfların bu hizmetleri nedeniyle bazı araştırmacılar, vakıf müessesesini dini olmaktan çok beledi, seküler ve sosyal bir kurum olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını ileri sürmektedirler (Kuban 1968: 68). Osmanlı döneminde şehirdeki belediye hizmetlerinin yürütülmesi için devletin herhangi bir mali katkısı olmadığı gibi halkta bu kabil hizmetlerin görülmesine katkı sağlamıyordu. Belediye hizmetlerinin görülmesi için halktan vergi alınmadan, gönüllü kuruluşlar vasıtasıyla ihtiyaçlar gideriliyordu. Günümüz modern belediyelerinin yerine getirdiği ve yapmak zorunda olduğu hizmetlerden olan yol, su, sokakların aydınlatılması, park ve bahçe tanzimi gibi hizmetleri görmek için vakıflar kurulmuştur. Yukarıda belirttiğimiz gibi halktan herhangi bir katkı alınmadığı için hizmetler topluma ulaştırılırken ayırım gözetilmemiştir.

Vakıfların yukarıda belirttiğimiz kamusal görevlerinin yanısıra askeri alana yönelik hizmetleri de vardır. Kale, istihkam, donanma, top, gemi yapımı işlevini gören vakıflar ile lengerhane, topçular ocağı, dökümhane, saraçhane, baruthane, kılıçhane vakıfları, deniz ve kara harplerinde yararlılığı görülenlere yardım vakıfları, top çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesi amacına yönelik vakıflar askeri alanda hizmet görmekteydi. Aynı zamanda askerlerin spor ve talim yapabilmesi için spor meydanları kurulması, yüzücülüğü, koşuculuğu, at kullanması, ok ve cirit atmayı teşvik eden vakıfların yanısıra pehlivan tekkeleri, okmeydanları vs. Osmanlı devleti savunması ve askeri alanında vakıfların ehemmiyetini ortaya koymaktadır.¹⁸ Sokullu Mehmet Paşa Vakfiyesinde at yetiştirilmesine yönelik (Ateş 1988: 173), III. Selim'in H. 1219 tarihli vakfiyesinde askerinin techizine yönelik, Miriliva Hayreddin Paşa'nın H. 1326 tarihli vakfiyesinde donanmaya yardım yapmaya yönelik hükümler bulunmaktadır (Kunter 1956: 3-4).

Osmanlı Devletinde mektep ve medrese yoluyla verilen eğitimle oluşturulan homojen kültürün önemli sonucu olarak toplumda **dil birliği**, cami ve mescitler inananların bulunduğu ibadet mekanları olduğu için fertler arasında **din birliği**, fethedilen her yerde inşa edilen vakıf eserlerle o toprağa Osmanlı'nın damgası vurularak **coğrafya birliği**, manevi kültürün oluşumuna ve gelişmesine sağladığı katkının yanısıra maddi kültürün önemli örneklerini inşa ettiği için **kültür birliği**, vakfiyelerde mevcut şartların yerine getirilmesi nesilden

¹⁸ H.B. Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri" Vakıflar Dergisi, S. I, Ankara, 1938, s.104. H.B. Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi" Vakıflar Dergisi S.III, Ankara, 1956 s.2-3.

nesile bir görev telakki edildiğinden **tarikh birliğı**, toplumun tümüne hizmet götürmeyi amaç edindiğinden, sadece bir ailenin ve soyun devamını temin etmek için kurulmadığından **soy birliğı**, toplumda çeşitli nedenlerle mağdur duruma düşenlere, tabii felaketlere uğrayanlara, zengin bir şefkat ile hizmet götürdüğünden toplumda **kader birliğı** vakıflar sayesinde ihdas edilmiştir (Güzel 1988: 396-397).¹⁹

Toplumunu oluşturan aile, grup veya zümrelerden her biri kendi üyeleri arasındaki bütünleşme ve kaynaşmayı sağlamak üzere vakıflardan yararlanırken, daha geniş düşünce ve imkanlara sahip olanlar, zümreler arasındaki yakınlaşma ve bütünleşmeyi sağlamak amacıyla vakıflar kuruyorlardı. Vakıf sistemi, aynı bölgeye yerleşen değişik statü ve özelliklere sahip olan grupları birbirleriyle uyum ve beraberlik içinde tutan önemli bir kuvvet olmuştur. Bu işlevi yerine getirirken sosyal bütünleşmenin somutlaşmış örneğı olan vakıf külliyelerin, toplumdaki kaynaşma ve işbirliğinde oynadığı rolü unutmamak gerekir. Bu vakıf külliye-leri sayesinde aynı kültür değerlerini ve aynı davranış normlarını benimseyen halk ortak kimliğine kavuşuyor ve böylece sosyal bütünleşme yaygınlaşıyordu. Osmanlı külliye-leri sadece ibadet yeri, öğretim merkezi ve fakir mutfağı olmayıp, çevrelerinde başka toplandı yerlerinin gelişmesine önyak olduğu için, sosyal ve kültürel bütünleşmeyi temin ediyordu. Vakıf külliye-leri sayesinde milli şahsiyet teşekkül ederken aynı zamanda sosyal ve milli bütünlük kazanılıyordu (Bolay 1986: 19). Vakıf müessesesi, coğrafyayı vatanlaştıran, serveti hizmete dönüştürerek vatani iktisadi, içtimai ve kültürel müesseselerle donatan, insanları sevgi, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ağlarıyla birbirine bağlayarak toplumu bütünleştiren, geçmiş ve gelecek arasında köprü kurarak tarih şuurunu canlı tutan bir medeniyet unsurudur (Öztürk 1991: 46).

Osmanlı Devleti tarihine bir göz atıldığı takdirde bu devasa İmparatorlukta, modern devlet anlayışına göre kamu hizmetleri niteliğı taşıyan bir çok toplumsal vazifenin vakıf yoluyla yerine getirildiğini görmek mümkündür (Yediyıldız 1982: 24). Kamusal alana ait hizmetlerin hemen hemen tamamının vakıflar tarafından giderildiğı hususunu yukarıda belirtmiştik. Devletin sadece iç ve dış güvenliğı sağlayıcı (bir istisna olarak savunma amaçlı vakıflara Osmanlı Devletinde rastlamak mümkündür) ve adalet dağıtma gibi kamu hizmetleri dışındaki bütün görevlerin vakıflar aracılığı ile yerine getirilmesi devletin kamu harcamalarına ayırdığı payın azalmasına neden olmuştur. Bütçeden (hazineden) kamu harcamalarına aktarılması gereken payın, savunma harcamalarında kullanılması Osmanlı Devleti ordusunun, donanmasının daha güçlü olmasına ve savaşlarda daha başarılı sonuçlar almasına neden olmuştur. Devletin düşman karşısında başarı kazanması, toplum psikolojisini etkilemekte ve millet-devlet bütünleşmesine etki etmektedir.

Modern devlet anlayışında devletin görevleri arasında yer alan, “fertlerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması” görevi, İslami prensipler doğrultusunda, Osmanlı Devletinde vakıflar eliyle yerine getirilmiştir. Devlet, fertler arasındaki söz konusu dayanışmayı organize etmekle görevlidir.

¹⁹ Dikkat edileceğı gibi bu unsurlar milleti ve milli birliğı oluşturan unsurlardır. A. Güzel milleti ve milli birliğı oluşturan unsurların oluşumunda vakıfların rolünü inceleyerek çok önemli sonuca ulaşıyor. “Millet”i çalışmamızın 2. bölümünde detaylı olarak ele aldık. Söz konusu bölümde milleti tanımlarken, onu oluşturan unsurlar üzerinde durduk. Görüleceğı üzere milleti oluşturan unsurlar ve A. Güzel’in belirttiğı gibi milli birlik esaslarının oluşumunda vakıf müessesesinin etkisini kabul etmek toplumsal bütünleşmenin tesir ettiği alanın genişlemesi anlamına gelir. Vakıf müessesesi, belli çevrede yaşayan fertler arasında sosyal dayanışma ve kaynaşmanın oluşumuna etki etmekte, aynı zamanda millet şuurunun gelişmesine sağladığı katkı nedeniyle ülke çapında sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmektedir.

Toplumun servet kaynakları üzerindeki hakkının bir sonucu olarak aciz ve yoksul kimsele-
rin ihtiyaçlarının karşılanması sorumluluğu vakıf yoluyla yürütülmüş, padişah ve vezirler
de bizzat vakıf kurarak bunu bir devlet politikası haline getirip, topluma örnek olmuşlardır.
Bu doğal olarak fertlerin devlete olan bağlılıklarının artmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devletinde vakıf kurma sosyal politika olarak devlet tarafından teşvik edilmiş, bu
konuda gerekli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Devlet tarafından desteklenen bu politi-
ka fertler tarafından da yaygın hale getirilmiş ve vakıflar bütün sosyal yatırımlara kaynak
oluşturmuşlardır.

Vakıf kurucuları genelde, toplumdaki madde-mana dengesinin kurulmasına çalışarak, fer-
din cemiyet ve sosyal gruplarla ve sosyal grupların da kendi aralarında ahenk içinde ya-
şamalarını temin etmeyi ve ideal kültür birliğinin oluşumuna önemli katkı sağlamışlardır.
Bu gayretlerin temelinde dini motiflerin yanı sıra, milli kültür kaziyelerini ve normlarını
görmek mümkündür (Öksüz 1988: 50-51).

2.3. Vakıf Müessesesinin Sosyal Tabakalaşmaya Tesiri

Sosyal tabaka piramidinin üst tabakasında daha çok iktisadi güç ve kudrete sahip, gelir
düzeyi yüksek kişiler bulunmaktadır. Üst tabakaya mensup olanlar toplumda sayısal ola-
rak oldukça azdır. Alt tabakada bulunanların ise gelir düzeyi, nispeten, toplumun ortalama
gelir düzeyinden daha aşağıdadır. Bu iki sınıf arasında orta sınıf yer almaktadır. Orta sınıfın
kalabalık olmasını bir çok sosyolog, toplumun varlık ve istikrarı için önemli addetmekte-
dir. Aristo'nun ifadesiyle gurur sahibi yüksek sınıfla, haset sahibi alt sınıf arasındaki ilişki
ve iletişimi sağlayan akıllı ve soğukkanlılığı temsil eden orta sınıf, alt ve üst sınıflar arasında
denge vazifesi görmektedir. Orta sınıflaşmanın yoğun olduğu, yani orta sınıfların kalabalık
olduğu toplumlarda gelir dağılımı, sosyal gelişme, iktisadi büyüme gibi ekonomik göster-
gelerin yanı sıra sosyal bütünleşme gibi sosyolojik göstergeler, orta sınıflaşmanın olmadığı
toplumlara göre daha olumlu sonuçlar vermektedir. Orta sınıflar, alt ve üst sınıflar arasında
denge unsuru olduğu için toplumsal barışın ve toplumsal düzenin sağlanmasında olumlu
etkiye sahiptir. Orta sınıflaşmanın, toplumsal düzenin sağlanmasındaki katkısı yadsına-
maz. Vakıf müessesesi orta sınıflaşmaya etki etmekte midir?

Vakıf müessesesinin ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını incelerken, vakfın üst gelir grup-
larından alt gelir gruplarına gelir ve sermaye transferi gibi işlevi yerine getirdiğinden bah-
setmiştik. Vakıfların servetin dağılımına tesir etmesi, mahiyetinden kaynaklanır. Bir vakfın
kurulması demek, bir hizmetin yapılması için bir gayrimenkul servetin vakfedenin mülki-
yetinden çıkararak gelir seviyesi düşük grupların kullanımına, yani toplumun mülkiyetine
geçmesi demektir. Servetin transferinden sonra bu servetin gelirleriyle sağlanan hizmetler
yoluyla, düşük gelirli gruplar lehine gelirin yeniden dağılımı sağlanır. Servet transferi bir
defa olmakta, ancak gelir transferi vakıf yaşadıkça devam etmektedir (Zaim 1987: 210).
Vakıf yoluyla sağlanan sosyal hizmetler düzenli olarak devam ettiği sürece, orta ve alt sınıfa
mensup olan kişiler servet biriktirme fırsatını elde ederler.

Vakıflar yeniden gelir dağıtan müesseseler olarak gördüğü hizmetler açısından alt-orta gelir
gruplarında bulunan kesime önemli katkı sağlarlar. Korku ve ümitsizlik içine düşen kimse-
ye sahip çıkılacak olursa, o kişi kendisini tehlikelerden korunmuş olarak emniyette hissedip,

şefkate kavuşmuş olacaktır. Osmanlı Devletinde tehlikeye maruz kalanlara gerçekten iyi hizmetler verilmiştir. Devlet vakıflar kanalı ile sosyal nizamda doğabilecek karışıklıklara karşı daima yatıştırıcı ve düzeltici bir politikayı her zaman hissetmiş ve desteklemiştir.

Bahaeddin Yediyıldız tarafından yapılan ve Osmanlı toplumunu irdeleyen bir çalışmanın sonuçları konumuz açısından oldukça önemlidir. Söz konusu çalışmanın Osmanlı toplumunda askeri sınıfa (padişahlar, sadrazamlar, ulema, tarikat şeyhleri ve vakıf yöneticileri) mensup kişilerin kurdukları vakıfların toplam vakıflar içindeki payı %65.07'dir (Yediyıldız 1982: 146). Genelde üst ve çok az sayıda orta sınıfa mensup kişilerden oluşan askeri sınıfın hemen hemen toplam vakıflardan 2/3'ünü kurması yukarıda anlatılmaya çalışılan görüşlerin sayısal ifadesidir. Toplumun sayısal olarak çok az bir bölümünü ihtiva eden üst sınıf mensupları, Osmanlı Devletinde vakıf kurma açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Osmanlıda raiyyet sınıfını meydana getirenlerin (çiftçiler, tüccarlar ve zanaatkarlar, ayan ve mesleksizler) kurdukları vakıflar ise, toplam vakıfların 34.93'ünü oluşturmaktadır (Yediyıldız 1982: 146). Yapılan bu ikili sınıflandırmada yani asker ve raiyyet sınıfında, sınıfları oluşturanlar elde ettikleri gelir veya ellerinde bulundurdukları servetlere göre sınıflandırılmamışlardır. Her iki sınıfta hem üst sınıfa hem de orta sınıfa mensup kişiler bulunmaktadır.

Vakıf müessesesi sayesinde altı sınıfa mensup kişilere yapılan gelir ve servet aktarımı sonucu, bu sınıfın üyelerinde görülen nisbi iyileşmeler sonucu alt sınıf küçülmekte, orta sınıf büyümektedir. Aynı şekilde toplumda vakıfların oynadığı roller sayesinde, tabakalar arası yaşama tarzındaki incitici farklılıkların gösteriş haline getirilmesini de büyük çapta önlemiştir. Gelir ile yaşama tarzı arasındaki mevcut doğru orantılı ilişki dikkate alındığında yardım görenlerin, kavuştukları imkan ve olması gerekenden farklı bir yaşam tarzına ulaşmaları, sosyalleşme bakımında az da olsa bir farklılaşma hissedeceği ileri sürülebilir. Bu tip yardım ve destekler eğitim yolu ile de takviye edildiği takdirde sosyalleşme amacına ulaşmış olacaktır. Sosyalleşmenin yaşama tarzını değiştirme bakımından fonksiyonu inkar edilemez (Öksüz 1988: 43).

Eğitimin sosyalleşme fonksiyonu yanısıra gelir arttırıcı bir yatırım olduğu söylenebilir. Bu yönüyle eğitim hem tabaka değiştirmenin hem de meslek edinerek toplumda statü kazanmanın bir vasıtasıdır (Öksüz 1988: 43). Orta sınıflaşma açısından önemli bir yere sahip olan eğitimin Osmanlı Devletinde vakıflar vasıtası ile yerine getirildiğini hatırlarsak, vakıfların dolaylı olarak da orta sınıflaşmaya etki ettiğini görürüz. Alt gelir grubuna mensup fertler eğitim sayesinde hem kültürel olarak hem de gelir olarak bulunduğu sınıftan bir üst sınıfa yani orta sınıfa dahil olacak ve orta sınıflaşmanın toplumda sağladığı olumlu sonuçların doğmasına neden olacaktır. Orta sınıfların güçlü ve kalabalık olması ile birlik şuuru arasında genellikle doğru orantılı bir ilişki vardır. Birlik şuurunun oluşumunda eğitimin katkısı büyüktür. Ayrıca Vakıfların sosyal, iktisadi ve kültürel fonksiyonlarının birlik şuurunu kuvvetlendirici bir etkiye sahip olduğu muhakkaktır. Bu hizmetler fertlerin fedakarılıkları ile yapılmakta ve sonuçta milli gelirin artmasına neden olmaktadır. Milli gelirdeki artıştan bütün sosyal sınıf ve tabakalara mensup fertler yararlanmakta ve orta sınıflaşmaya sebep olmaktadır (Kurtkan 1992: 188).

Vakıf kuranlar her ne kadar üst ve orta sınıfa mensup kişiler olsa bile vakıf yöneticileri çoğunlukla orta sınıfa mensup kişilerden oluşmaktadır. Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet,

Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman vakıflarının yönetimleri şeyhulislamlara tahsis edilmiş olup, bunun haricindeki selatin vakıflarının yönetimleri ve nesilleri tükenmiş kimi vezirlerin ve emirlerin vakıfları, padişahın özel hizmetlilerine verilirdi. Ayrıca vakıfların nezaret işini yüksek devlet görevlileri yaparlardı (Mustafa Nuri Paşa 1987: 285). Gerek padişahların özel hizmetlileri, gerek yüksek devlet görevlileri orta sınıfa mensup kişilerdir. Bugün olduğu gibi Osmanlı Devletinde de bürokrasi orta sınıfa mensup fertler tarafından yerine getirilmekteydi. Vakıf müessesesinin orta sınıflaşmaya tesirlerinin yanısıra, vakıf yöneticilerinin de orta sınıfa mensup fertlerden meydana gelmesi Osmanlı'da sosyal bütünleşmenin sağlanmasında vakıfların oynadığı rolü açıkça ortaya koymaktadır. Orta sınıf içerisinde yer alan ayanlar, XIX. asır sonlarında vakıf mütevelliliği göreviyle uğraşmaya başlamışlardır (Kuran 1991: 168).

Osmanlı Devletinde sosyal tabakalaşmanın oluşumunda önemli tesirleri bulunan vakıf müessesesi, toplumda ve ekonomide en güçlü olduğu dönemlerde bu işlevini daha belirgin bir şekilde yerine getirmiştir. Osmanlı'nın son döneminde vakıf müessesesinde görülen bozulmalara ve yozlaşmalara paralel olarak devletin yapısında ve ekonomisinde meydana gelen değişiklikler sonucu vakıf müessesesi, sosyal tabakalaşma piramidindeki belirleyicilik rolünü kaybetmeye başlamıştır. Herhangi bir müessesenin bir toplumda gördüğü hizmetlerin boyutları, o müessesenin toplumdaki etkinliği ve belirleyiciliği ile doğru orantılıdır. Toplumda çok az fonksiyon icra eden bir müessesenin gerek sosyal tabakalaşmada, gerek orta sınıflaşmada ve gerek sosyal bütünleşmede etkin olduğunu söylemek anlamsız ve imkansızdır. Oysa Osmanlı'nın son döneminde bile Türk iktisat ve istihdam hayatının %16'sını (Öztürk 1995:33), Türk sosyal ve kültürel hayatının ise önemli bir bölümünde hakim olan vakıf müessesesinin toplumdaki belirleyiciliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Herhangi fonksiyon icra etmeyen müesseselerin sosyal bütünleşmenin sağlanmasında da etkileri yoktur.

Sosyal bütünleşme çeşitli müesseselerin gördükleri fonksiyonların topluma yansımaları ile gerçekleşir. Bu nedenle Osmanlı Devletinin yükselme döneminde vakıflar toplumun hemen hemen her kesimine sirayet ettiklerinden toplum nezdindeki itibarları da şahsiyetleri ile bütünlük arz ediyordu. Zamanla bilhassa Osmanlı Devletinin son döneminde vakıfların toplumdaki payının giderek azalması sonucu fertlerin vakıflara bakış açılarının yanısıra, vakıflarında toplumdaki belirleyicilik vasıfları giderek kaybolmuştur. Bu nedenle tekrar ifade etmek gerekirse vakıf müessesesi, bütün kamu hizmetlerini yerine getirmesi ve bunun yanısıra bir çok sosyal fonksiyonu icra etmesi nedeniyle Osmanlı Devletinde orta sınıflaşmaya ve bunun doğal sonucu olarak barışın, istikrarın ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasında önemli işlevler görmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde vakıf müessesesinin Osmanlı Devletinde yerine getirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel işlevleri ele alındı. Vakıf müessesesinin Osmanlı Devletinde gördüğü fonksiyonlar göz önüne alındığı takdirde, sosyal hayattaki etkinliği ortaya çıkacaktır. Vakıf müessesesinin kamusal alanda ve özel alandaki payı -iç ve dış güvenlik hariç- yüzde yüzlere vardığı için gerek vakıfların fizik yerleşim yapılarının sosyal bütünleşmeye elverişli mahiyette olması, yani külliye biçiminde oluşturulan vakıfların toplumsal kaynaşmayı kolaylaştırıcı sosyal merkez işlevi görmesi ve yerleşim yerlerinin oluşumunda vakıf müessesesinin şehrin merkezinde yer alması, gerek vakıfların bütün toplumsal ihtiyaçları giderici

özellikler taşıması, yani Osmanlı Devletinde kamu hizmetlerinin sosyal güvenlik ve sosyal dayanışma gereksinimlerinin vakıflar tarafından yerine getirilmesi ve gerek vakıf müessesesinin yeniden gelir dağıtan müesseseler ve gelir-servet dağılımını düzenleyen müesseseler olarak, sosyal tabakalaşma piramidinde meydana getirdiği olumlu değişiklikler nedeniyle toplumda denge unsuru olan orta sınıfın gelişimine, bir başka ifadeyle orta sınıflaşmaya neden olması sonucu toplumda sosyal barışı ve sosyal istikrarı sağlaması vakıf müessesinin sosyal bütünleşme açısından ne kadar önemli müesseseler olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı'nın son döneminde yapılan merkezileşme çalışmaları sonucu Osmanlı toplum hayatındaki sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel payı gittikçe küçülen vakıf müessesesi, beraberinde yanlış karar ve politikalar yüzünden meydana gelen bozulmalar nedeniyle yok olma noktasına gelmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte yepyeni bir düzenlemeye tabi tutulacak olan vakıf müessesesinin kaderi değişmeyecek, Türk toplumsal hayatındaki etkinlik alanı gittikçe küçülecektir.

2.4. Vakıfların Merkezileştirilmesi

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselme dönemlerinde sosyal hayatın en önemli kurumu olan vakıf müessesesi, 19. yüzyılın başlarında merkezi idarenin denetimi altına alınmıştır. Osmanlı kamu hizmeti sisteminin tamamını oluşturan vakıfların denetim, gözetim ve yönetim işlerini yürütmek amacıyla 1826 yılında Evkaf Hümayun Nezareti kuruldu (Eryılmaz 1992: 66-67). 12 Rebi'ulevvel 1242 (M. 1826) tarihinde kurulan Evkaf Hümayun Nezaretinin ilk nazırı El-Hac Yusuf Efendi'dir (İbn'ül-emin Mahmut Kemal vd. 1335: 26).

Evkaf Nezaretinin kuruluş sebepleri arasında iç ve dış etkilerin rolü vardır. Bilhassa Osmanlı'nın son dönemlerinde dağıntık vaziyet alan vakıfların tek elde toplanması, vakıf sektöründe baş gösteren yolsuzlukların ortadan kaldırılması, devlet çatısının batı tarzı merkezî bir anlayışla yeniden organize edilmesi ve vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde yararlanma fikri kuruluş sebepleri arasında sayılabilir.²⁰ M. Nuri Paşa, İstanbul şehrinin tamamının, çeşitli zamanlarda kurulan vakıflar nedeniyle, özel mülkiyetten çıkarak vakıflaştığını, alım-satım işlerinin gerçekleştirilmesi, mütevellî ve cabilerin elinde kaldığında bazı yolsuzlukların olduğu bu nedenle Evkaf Humayun Nezaretinin kurulduğunu belirtir (Mustafa Nuri Paşa 1987: 285). İsmail Sıdkı ise nezaretin kuruluş nedeni olarak, vakıflarda yaşanan dağıntıklığın ve keyfiliğin sona erdirilmesini en önemli neden olarak görür (İsmail Sıdkı 1324: 8). O dönemlerde yayınlanan hatt-ı hümayun ve irade-i seniyelerden anlaşıldığı kadarıyla, vakıfların tek elde toplanmasının gerekçesi olarak, vakıfların iyi idaresini temin etmek, hayratlarını imar etmek ve gayelerini yerine getirmek şeklinde ifade edilmiştir (Öztürk 1995: 69).

Nezaretin, kurulduğu yıllarda daha çok yüzeysel kaldığı, zamanla etkinliğini artırdığını görüyoruz. Başlangıçta ulema -diğer gelişmeler nedeniyle- devlet organlarının vakıfları denetlemesine karşı çıkamamıştır. Diğer ıslahatların da ulemanın gücünü azaltması nedeniyle vakıf müessesesi merkezileştirildi (Steinhaus 1970: 42).

Evkaf Humayun Nezaretinin kuruluşu kamu maliyesi açısından değerlendirildiği takdirde

²⁰ N. Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s.69. N. Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslami Araştırmalar*, Cilt:8 s.1 İstanbul, 1995, s.14.

şöyle bir sonuç ortaya çıkar. Bütçenin tekliği ilkesinden hareketle, Tanzimatın getirdiği en önemli yeniliklerden biri de, her türlü devlet gelirlerinin devlet hazinesine girip, her türlü devlet giderlerinin de devlet hazinesinden ödenmesi ilkesinin bir sonucu olarak merkezi otoritenin güçlendirilmesi düşüncesinden kaynaklanmıştır (Mustafa Nuri Paşa 1987: 288).

Gerek Batıda meydana gelen modern devlet anlayışındaki gelişmelerin Osmanlılara tesiri, gerek vakıfların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki dağınkılığı ve denetimsiz kalmaları ve gerek vakıfların gelirlerinin giderek azalması nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması gibi bazı mülahazalar, vakıfların tek elden idare edilmesinde rol oynamış olabilir. Bu düşüncenin oluşumunda Batıda meydana gelen maddi kültürdeki gelişmelere ayak uydurma kaygısının payı büyüktür. Hangi düşünceden kaynaklanmış olursa olsun, temel neden vakıfların ıslahı amacına dayanmaktadır. Vakıfları merkezi otoriteye bağlama fikri son zamanlarda "vakıflarda meydana gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve/veya iyileştirilmesi işlevini yerine getireceği düşüncesi"nin ürünüdür. Bu uygulamaların ne kadar başarılı olduğu sorusuna cevap vermek oldukça zordur. Bağımsız değişkenler sabit kalmadığından bu soruya anlamlı cevap bulmak mümkün değildir.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletindeki mevcut vakıfların oldukça eski tarihlere dayanması, yıllar itibarıyla vakıf binalarının harap olmasına neden olmuştur. Yine aynı tarihlerde Osmanlı Devletinin savaşıardan yenilgiyle ayrılması, hem vakıf eserlerin harap olmasına hem de bu alana ayrılan gelirlerin azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı'nın son dönemlerinde vakıf eserler onarıma ihtiyaç duyar bir hal almıştır. Osmanlı Devletinin maruz kaldığı bu gerileme ister istemez bütün müesseseler üzerinde etkili olmuştur. İslah edilme amacıyla merkezi idareye bağlanan vakıflarda istenen sonuca ulaşamamış, vakıfların -diğer müesseselerde olduğu gibi- gittikçe bozulan yapısına engel olunamamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi vakıfların merkezi otoriteye bağlanmasının nedenleri arasında saydığımız "bütün devlet gelir ve giderlerinin tek elden kontrolü" düşüncesi, vakıfların gittikçe harap olmasına neden olmuştur. Bağımsız bütçeleri bulunan ve her biri ayrı bir tüzel kişiliğe sahip vakıfların gelirlerinin Evkaf Nezareti vasıtasıyla devlet hazinesine aktarılması sonucu, harap olan vakıf cami, mescit, medrese gibi "müessesat-ı hayriye"nin onarım ve inşası için lazım olan paranın Evkaf Nezaretince karşılanması imkansız hale gelmiştir. Tanzimattan sonra bütün sultanların ve diğer devlet ileri gelenlerinin vakıf arazileri, Maliye hazinesi tarafından zaptedilip öşre bağlanmıştır. M. Nuri Paşa, bu vakıf arazilerinin yıllık gelirlerinin yılda kırkdörtbin keseye vardığını, başlangıçta maliye tarafından evkafa devredildiğini; ancak zamanla devlet bütçesinde meydana gelen açıklar nedeniyle aktarılan meblağ azaltılarak dörttebir seviyesine ulaştığını; geliri azalan vakıfların ihyası bir yana, zamanla yıkılıp yok olduğunu belirtmektedir (Mustafa Nuri Paşa 1987: 287).

Evkaf Nezaretinin kuruluşu ile başlayan ve Tanzimatın ilanı ile ivme kazanan Evkaf hazinesinden devlet hazinesine nakit aktarma işlemi, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

Yukarıda belirtilen vakıf müessesesindeki olumsuz gelişmeler, vakıf üzerinden beslenen, finans kaynağı tamamen vakıflara bağlı olan dini eğitim müesseseleri ve ulemanın toplum nezdindeki nüfuzunun kırılmasına neden olmuştur (Öztürk 1995: 73-75). Vakıfların ve

vakıf gelirlerinin etkin denetimi ve tasarrufu genellikle ulema sınıfına mensup kimselerin elinde bulunması nedeniyle, vakıfların merkezi otoriteye bağlanması ile ulemanın kullandığı güç elinden alınarak, ıslahat hareketlerine karşı direniş gösteren ulema sınıfı bertaraf edilmiştir.

Vakıf yönetiminin merkezileştirilmesi istenen sonuçları vermemiştir. Yolsuzluklar artmış, vakıflar ıslah edilememiş, yeni vakıf eser inşa etmek bir yana harap olan ve onarıma ihtiyaç duyan vakıf eserlerin harabiyeti ortadan kaldırılamamış, Evkaf Hazinesinden vakıflara nakit aktarımı yapılamamış aksine, devlet hazinesindeki açıklar Evkaf Hazinesinden yapılan nakillerle kapatılmıştır. Bütün bu gelişmeler başlangıçta Evkaf Nezaretinin kurulması aşamasında istenen ve beklenen sonuçlar değildi. Ancak gelişmeler böyle bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Evkaf Nezareti 2 Mayıs 1336/M. 1920'de Evkaf ve Şeriye Vekaletine dönüştürülmüştür. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakkinin programında yer alan Vakıfların "meşihat"a bağlanması düşüncesi kısmen gerçekleştirilmiştir. Dört yıl süreyle devam eden vekalet 3 Mart 1340/1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekaletinin ilga edilmesi ile "şimdilik" kaydı ile Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü ihdas edilmiştir.²¹

2.5. Vakıf Müessesesinde Meydana Gelen Bozulmalar

Osmanlının son dönemlerinde vakıf müessesesinde meydana gelen bozulmaları üç katedgoride ele almak gerekir:

i- Evkaf hazinesinden devlet hazinesine yapılan aktarmalar sonucu vakıfların gelirlerinin giderek azalması ve bunun doğal sonucu olarak vakıf eserlerin harap olması.

Vakıf arazilerin Maliye tarafından zaptedilerek, öşürlerinin Evkaf Nezaretine aktarılması uygulaması (Hatemi 1979: 337)²² iyi niyetle başlatılmış olsa bile zamanla Maliye Hazinesi tarafından aktarılan ve "iane" olarak adlandırılan bu para yok denecek kadar azalmıştır. Bütçedeki açık büyüdükçe aktarılan meblağ gittikçe kısılmıştır. Selatin vakıflarının gelirlerinin tamamı Maliye Hazinesince zabtedilen arazilerden sağlandığı için, Osmanlı Devletindeki büyük çaplı vakıflar masraflarını karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Geliri kısılan vakıfların -daha önceleri münhasıran kendilerinin tahsil ettikleri gelirlere Maliyeye el konulması- onarımlarının gerçekleştirilememesi beraberinde daha önce uygulamaları olmayan yeni düzenlemeler yapma ihtiyacını doğurmuştur. Bu konuya aşağıda değinilecektir. Burada önemle üzerinde durulacak konu şudur; Başlangıcından bu yana ferdi teşebbüslerle gerçekleştirilen vakıf müesseselerin, merkezi otoriteye bağlanmasının bireylerde oluşturduğu düşünceyi İsmail Sıdkı merkezîyet usulünün tam bir kuvvetle tatbiki ile halkta şahsi teşebbüs hislerinin imha oluşu olarak izah etmektedir. Aslında toplumun yapması gereken vazifelerin (köy veya mahallenin cami, mescit, çeşme gibi hayrat ve meberratin

²¹ Şeriye ve Evkaf Vekaleti 3 Mart 1340 tarih 429 sayılı Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanunla kaldırılmış ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. (*Düstur, III. Tertip*, 5. Cilt, s.320.)

²² Evkaf Hazinesinden, Maliye Hazinesine yapılan aktarmalar konusunda ve Evkaf Nezaretinin asli görevi olmamakla birlikte Osmanlının son döneminde gerçekleştirdiği kamu yatırımları konusunda ayrıca -N. Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s.250-285. -N. Öztürk, "Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIII, s.297-311. -N. Öztürk, "XIX.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası" *Vakıflar Dergisi*, S. XXI, s.23-81.

yapımı görevinin o yöre halkına ait olduğu düşüncesinden hareketle) söz konusu toplum bireylerinden alınarak hükümete veya merkezi otoriteye yüklenmesi, ferdi teşebbüsün yok olması sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda -adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımla- hükümetin böyle bir düzenlemeye girişmesini de eleştirmektedir. Böyle bir uygulamanın toplumda her yatırımın devletten beklenmesi sonucunu doğuracağını ve ferdi teşebbüsün yok olacağını iddia etmektedir (İsmail Sıdkı 1324: 6).

ii- Vakıfların yönetiminde görülen yolsuzluklar, çözülmenin bir başka nedenini oluşturmaktadır. Osmanlı Devletinde meydana gelen gerileme ile birlikte 18. yüzyılın başlarında vakıflarda yolsuzluklar görülmeye başlamıştır (Yediyıldız 1982: 186). Vakıf gelirlerinin artması sonucu, bazı mütevellilerin gelirleri israf etmeleri, hatta son dönemlerde mütevellî ve nazırların kendi hırs ve şahsi menfaatleri doğrultusunda harcamaları, aralarında anlaşmaları gibi yolsuzluklar çoğalmıştır (Yediyıldız 1982: 288). XIX. yüzyılda (Evkaf Nezareti kurulmadan önce) vakıf gayrimenkullerinin ferağ ve intikali vakfın mütevellî ve cabileri elinde kaldığından, her türlü fesat ve hileler vuku bulmaktaydı. Ayrıca bu işe bakanlardan kimilerinin hırsız mizaçlı, kiminin de önemli derecede hukuk kurallarını bilmeyişi nedeniyle Evkaf Hazinesi her türlü suistimalle doluydu (Mustafa Nuri Paşa 1987: 285). Evkaf Nezareti, bakanlık döneminde gerek suistimallerin artması, gerek vakıf gelirlerinin -Maliye Hazinesine aktarılması nedeniyle- azalması sonucu vakıfların koruyucusu olacak yerde yıkıcısı oldu (Mustafa Nuri Paşa 1987: 287).

Evkaf Nezaretine ait taşrada bulunan mazbut vakıf bina, arazinin ferağ ve intikal vergileri, muaccelat bedelleri gibi vakıf gelirlerinin büyük bir kısmı evkaf müdürleri ve yeni tayin edilen memurların zimmetinde kalmıştır. Evkaf müdürleri tarafından tahsil edilen temesukat senetleri ve harçları Nezarete gönderilmediği için, senetlerin tahsilatı zamanında yapılamamış, bu durum temesukat sahiplerinin zarara uğramasına ve şikayetlerine yol açmıştır (Öztürk 1995: 28).

Evkaf Nazırlarından Hammadezade Halil Hamdi Paşa tarafından düzenlenen ve Sadarete takdim edilen layihada H. Hamdi Paşa, muhasebecinin 110.000 kuruş zimmetine geçirdiğini ve bu duruma rıza gösteren başkatip ve sandık emininin davranışını hayretle karşıladığını (Hamdi Paşa 1325: 13) belirtmektedir. Layihanın bir başka bölümünde Vakıfların yolsuzca idare edildiğini belirtmektedir (Hamdi Paşa 1325: 18).

Osmanlının son döneminde evlatlık (zürri) vakıflarda nisbi olarak bir artış meydana gelmiştir. Bu artış bazı araştırmacılar tarafından “vakıf müessesinin yozlaşması” olarak değerlendirilmiştir.²³

²³ XIX. yüzyıl evlatlık vakıfları ile ilgili olarak yapılan genel değerlendirmelerde, bu tür “vakıflara vâkıfın malının miras hükümlerine aykırı olarak evladı arasında pay etmesine yol açtığı, ayrıca geliri evladında kalmak üzere bir malı vakfederek, vergisini ödememe gibi durumların ortaya çıktığı” yolunda bazı eleştiriler getirilmiştir. Billhassa Osmanlının son döneminde kaybedilen topraklar ve kaybedilen savaşlar nedeniyle devletin ekonomisinin gittikçe bozulması üzerine, halktan alınan vergilerin artması sonucu, kişilerin mallarını-gelirleri yine ailede kalma şartına bağlı olarak-vakfettikleri ve böylece evlatlık vakıfların arttığı iddia edilmektedir. Bu psikoloji ile kurulan evlatlık vakıflarının aslında vakıf müessesesinin yozlaşmasına neden olduğu görüşü ileri sürülmektedir. (Ziya Gökalp, “Vakıf” adlı şiirinde evlatlık vakıfları eleştirmektedir. Hatemi, a.g.e. s.368, dn.453) Evlatlık vakıflarının kuruluşunun tek sebebe indirgeyerek yapılan eleştirilerde, neden-sonuç illiyetinin tam sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü XIX. yüzyılda kurulan evlatlık vakıflarının, gerçekten servetin evlat üzerinde kalması gayesi ile yapıldığını ortaya koyacak herhangi bir çalışma yoktur. Bu tür yapılan araştırmalarda evlatlık vakıflarının daha yoğun olarak kuruldukları yerler üzerinde fazla durulmamıştır. Yukarıda vakıfların, coğrafyayı vatanlaştırdığını ifade etmiştik. Bu cümleden olarak Osmanlının son dönemlerinde

iii- Osmanlının son döneminde vakıf müessesinin hukuki mahiyetinde bazı zorlamalar nedeniyle meydana gelen değişimler, vakıf müessesesindeki bozulmaları bariz şekilde ortaya koymaktadır. Bu zorlamalar Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumdan kaynaklandığı kadar, vakfedilen malların oldukça eski bir tarihe sahip olmasından da doğmuştur. Gerek Osmanlının savaşlar sonrası uğradığı harabiyet ve gerek bazı vakıfların -onarılmama nedeniyle- eskimesi ve hatta bazı vakıfların hayır şartının ehemmiyetini kaybetmesi sonucu vakıf müessesesinin hukuki mahiyetinde bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir.

İcareteyn, mukataa, gedik ve istibdal usulleri bu dönemde ortaya çıkmış ve çerçevesi hukuki normlarla belirlenmiştir.

İcareteyn usulü yukarıda izah ettiğimiz nedenlerden doğmuştur. Bunun yanısıra İstanbul'da sık sık meydana gelen yangınlar ekserisi ahşap olan bir çok gayrimenkulün harap olmasına ve kullanılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle icrae-i muaccele (peşin kira) denilen vakıf akarın gerçek kıymetine yakın veya eşit, vakfa verilen peşin bir para ve her sene sonunda icare-i müeccele (veresiye kira) adıyla tayin olunan, en önemlisi ferağ ve intikali, mümkün olan bir hukuki düzenlemedir.²⁴ İcareteyn usulünün doğuşuyla daha önce ferağ ve intikali ve miras yoluyla devri mümkün olmayan vakıf gayrimenkuller artık bu tür hukuki işlemlere tabi tutulmaya başlanmıştır.

Mukataa uzun süreli kira aktidir. Çıplak mülkiyeti vakfa ait arazi üzerinde, uzun süreli kira karşılığı özel mülkiyete konu herhangi bir tasarrufta bulunma halidir.²⁵ Vakıf arazi üzerine özel mülkiyete konu bina yapmak, ağaç dikmek gibi. Mukataalı vakıfların intikalinde zemin ve zemin üzerindeki bina ve ağaçlar ayrı ayrı hükümlere tabidir. Zemin üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyeti ile birlikte zeminin tasarruf hakkı intikal hükümlerine tabidir.

“Gedik” ticaret ve sanat yapmak yetkisidir. Bu ticaret ve sanatı gerçekleştirmek için gerekli bütün eşyalara da “gedik” denmiştir (Berki 1966: 20). XVI. asrın sonlarında uygulanmaya başlanan esnaf gedikleri, Tanzimat'tan sonra ilga edilmiş yeni gedik ihdası yasaklanmıştır.

Vakıf malların istibdali vakıf malların satılamayacağı esasının bir şekilde çiğnenmesidir. “İstibdal” bir vakıf malı mülk olan bir başka mal ile değiştirmektir. Vakıf malın istibdali yani bir başka malla değiştirilmesi söz konusu olunca, eski vakıf malının satılması da kendiliğinden gündeme gelecektir.²⁶

zürri vakıfların daha çok işgale maruz, düşman tehlikesi ile burun buruna olan sınır boylarında kurulduğunu görüyoruz. Gerek Gaziantep, Urfa ve Adana, gerek Batı Trakya'da XIX. yüzyılda evlatlık vakıflar daha sık kurulmuştur. Kanaatimce evlatlık vakıflarının kurulma nedenleri arasında düşman eline geçmesi muhtemel toprakların vakıf yoluyla muhafaza edilme güdüsü önemli yer işgal etmektedir. Çünkü Osmanlıda zaptedilen yerlerin Türkleştirilmesinde bu güne kadar iki yol izlendiği, bunlardan birinin devşirme ile, diğerinin ise şehir emlak ve emvalinin Türkleştirilmesi işlevini gören vakıf yoluyla yapıldığı aşikardır (Mustafa Kami, *Evkaf Nedir?*, İstanbul, 1339, s. 6). Ömer Lütfi Barkan da, fethedilen yerlerin özümsemesinde vakıf uygulamasının yararlı olduğunu belirtmektedir (“Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler” *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.279.). Bu nedenle evlatlık vakıflarla ilgili yapılacak araştırmalarda bu konu üzerinde durulması gerekmektedir.

²⁴ Ömer Hilmi, *İthal'ül-Ahlafe Fi Ahkam'ül-Evkaf*, Ankara, 1977, mesele 37, 187 vd. Ayrıca s. 54-55, 16 no'lu dn.

²⁵ Ömer Hilmi, a.g.e. mesele, 276 vd.

²⁶ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e. mesele 31 ve 416 vd. -A. H. Berki, *Vakıflar*, C.I, İstanbul 1940, s.235. -S. Zaim, “Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri”, V. Vakıf Haftası, Ankara, 1987, s.210 -H. Hatemi, *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul, 1969, s. 235.

Yukarıda ele aldığımız konular vakfın hukuki mahiyetinde meydana gelen değişiklikleri içermektedir. Bu değişiklikler vakıf müessesesi üzerindeki katılığı ortadan kaldırmış hatta bozulmalara neden olmuştur.

Batılılaşma döneminde vakıfların yönetiminin merkezileştirilmesi sonrası, vakıfların imkanlarının ve gelirlerinin devletin diğer sektörlerine aktarılması ve sonrasında yapılan hukuki düzenlemelerle, hazine ile vakıflar arasında mevcut alacak ve borçların karşılıklı ibra edilmesi, bir çok vakfın bakımı için masraf gerektiren “müesserat-ı hayriyeden” olan yapıların Evkaf Hazinesinde kalması ancak bu kurumlara gelir sağlamak için tahsis edilen miri arazi hatta gelirlerinin azalmış, “müessesat-ı hayriye” harap olmuş, hayri hizmetler hatta vakıf hizmetleri durma noktasına gelmiştir. Batılılaşma döneminde alınan ve yukarıda kısaca izah ettiğimiz yanlış kararlar sonucu, Osmanlı toplum hayatında sosyal, siyasi ve kültürel açıdan çok büyük etkileri bulunan, Osmanlı'nın XIX. asrında bile istihdamın ve iktisadi hayatın %16'larına hakim olan vakıf müessesesi gittikçe küçülmüş yok olma noktasına gelmiştir (Öztürk 1995: 28).

3. Cumhuriyet Dönemi Türk Toplumunda Vakıfların Gelişimi ve Sosyal Bütün

3.1. Yeni İdari Yapılanma ve Vakıf Müessesesi

3.1.1. Şeriye ve Evkaf Vekaleti

Birinci Meclis'in açılması ile birlikte ele alınan konulardan biri de vakıfların idaresi konusu olmuştur. Yeni Meclisin 2 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanunla Şeriye ve Evkaf Vekaleti ihdas edilmiştir. Ancak her ne kadar bakanlığın isminde vakıf geçse bile vakıflar, vekalet içerisinde “Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi” şeklinde örgütlenmiştir. Böylece İttihat ve Terakki tarafından 1327/1921 tarihli Bütçe Kanunu Mazbatasında Evkaf Nezaretinin Umum Müdürlük şeklinde Meşihat-ı İslamiye'ye bağlanması fikri kısmen gerçekleşmiştir (Akgündüz 1988: 286).

1921 Anayasasının 11. Maddesine göre TBMM'nin çıkaracağı kanunlar çerçevesinde Evkaf işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi görevi il düzeyinde oluşturulan mahalli idare organı “Vilayet Şurası”na bırakılmıştır (Hatemi 1979: 379).

Şeriye ve Evkaf Vekaleti 2 Mayıs 1920 tarihinden 3 Mart 1924 tarihi arasında 3 yıl 10 ay görev yapmıştır. Bu sürenin 2 yıl 3 ay 18 günlük bölümü Osmanlı Hükümeti içerisinde yer alan Evkaf Hümayun Nezareti ile aynı döneme rastlamaktadır. Evkaf Hümayun Nezaretinin faaliyet gösterdiği dönemde -İstiklal Savaşı'nın da etkisiyle- vekalet pek fazla varlık gösterememiştir. Nezarete bağlı vakıf mal varlığının devralınmasından sonra vekalette canlanma meydana gelmiştir. Bu dönemde vekalet bütçesi Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yıllık bütçesinin onda biri bir potansiyele sahiptir (Öztürk 1995: 87).

Vekaletin merkez teşkilatında yapılan hukuki düzenlemeyle bugünkü Vakıflar Meclisi'ne benzer yetkilerle görev yapan Şurayı Evkaf teşkil edilmiştir.²⁷

Merkez teşkilatında yapılan düzenlemeler taşraya sirayet ettirilememiştir. Bu nedenle vekalet dönemi, vakıf müessesesi için bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir.

²⁷ 7 Aralık 1338/1922 tarih 284 Sayılı Kanun, III. Tertip Düstur, C.I.

3.1.2.Evkaf Umum Müdürlüğü

Evkaf Umum Müdürlüğü 3 Mart 1340/1924 tarih 429 sayılı Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanunla kurulmuştur.²⁸ Kanunun 7. Maddesi ile yapılan düzenlemeyle “şimdilik” kaydıyla Genel Müdürlük kurulmuştur.²⁹

429 Sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesinden sonra vakıflara yeniden şekil verilmeye başlanmıştır. Ancak Evkaf Umum Müdürlüğü’nün idare şekli ve merkez teşkilatını belirlemek uzun bir zamana yayılmıştır. Vakıfların ve bunun yanısıra vakıflarla ilgili gelir ve harcamaların nasıl bir şekilde bağlanacağı, bu konuda nasıl bir uygulama yapılacağı hususu vekaletin ilgasından sonraki dönemde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu gidermek için, öncelikli bir hazırlık olmadığından, vekaletin ilgası veya Umum Müdürlüğü’nün teşkilinden sonra cevaplar aranmaya, projeler yapmaya ve komisyonlar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu durum uzun bir zaman almış ve vakıfların idare şekli konusu bazı çalışmalar neticesinde giderilmeye çalışılmıştır.³⁰

Vakıflar Kanununun yürürlüğe girdiği 1935 yılına kadar, Osmanlı Devletinden Cumhuriyet yönetimine intikal eden vakıfların idare şekli uzun müddet bütçe kanunlarına eklenen maddelerle belirtilmiştir. Osmanlı Devletinden intikal eden vakıfların nasıl idare edileceği hususunda son olarak İsviçreli Prof. Leemann 1929 yılında hükümet tarafından çağrılmıştır. Hazırlanan layihalar son şeklini alarak 1935 yılında kanunlaşmıştır. Ancak bu dönemde (1924-1935) vakıf yerlerle ilgili olarak yapılan bir çok düzenleme ile vakıfların tasfiye edildiği görülmektedir.³¹ Yapılan düzenlemelerle vakıf müessesesinin kamu hizmetleri içerisindeki payı gittikçe küçülmüş, Osmanlı Devletinde vakıflar tarafından görülen bir çok hizmet Cumhuriyet yönetiminde başka kurum ve kuruluşlara devredilmiştir.³²

²⁸ 2 Mart 1340/1924 tarihinde Siirt mebusu Halil Hulki Bey ve 50 arkadaşının Meclis Başkanlığına sundukları kanun teklifi bir gün sonra mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. (Zabıt Ceridesi, Devre II., İctima Senesi II., C.7, s.21.)

²⁹ Madde metni şu şekildedir: “Evkaf umuru, milletin hakiki menafine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir Müdüriyet-i Umumiye şeklinde şimdilik Başvekalete tevdi edilmiştir.” (III. Tertip Düstur, C.5, s.320)

³⁰ Vakıfların idare şekli konusunda zihinlerde oluşan problemler uzun bir müddet giderilememiştir. 12 Mart 1340/1924 tarihli Akşam Gazetesi’ndeki makalesinde Falih Rıfkı “Evkafı Ne Yapacağız?” sorusuna cevap aramaktadır. 8 Mart 1340/1924 tarihli Akşam Gazetesine beyanat veren İstanbul Vakıflar Müdürü İsmail Hakkı Bey “Evkafın yeni idare şekli konusunda bilgisi olmadığını söylemiştir. 31 Mart 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesine göre bu konu ile ilgilenmek üzere üç kişilik bir heyet oluşturulduğu belirtilmektedir. Nisan 1924’te Evkafın idaresine verilecek şeklin tesbiti için Ankara’da bir komisyon kurulmuştur. Çorum Mebusu İsmail Hakkı, Hukuk Fakültesi Müderrisi Cemil Bey ve Maliye Müfettişi Şükrü Bey’den oluşan üç kişilik komisyon, faaliyette bulunduğu dönemde beş layiha hazırlayarak Bakanlar Kuruluna sunmuştur. Ancak Bakanlar Kurulu meclisin tatiline az bir müddet kalmış olması nedeniyle layihaları meclise sunamamıştır. Fakat yapılan çalışmaların yeterli görülmediği anlaşılmaktadır (Akşam, 19 Aralık 1924). Komisyon tarafından yapılan çalışmaların yeterli olmadığı hususunu Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey 1925 senesi Evkaf Umum Müdürlüğü bütçesinin görüşülmesi esnasında dile getirmektedir. (Zabıt Ceridesi, I. 92, 2.4. 1341-1925, Dö- nem 2, Cilt 7, s. 49).

³¹ Esasen 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu’nda “Tasfiye “ başlıklı bölüm mevcuttur.

³² Cumhuriyetin ilanından sonra vakıflarla ilgili olarak yapılan düzenlemeler daha çok vakıfların tasfiyesine yöneliktir. Yapılan düzenlemeler her ne kadar çalışmayla direkt ilişikli olmasa bile Cumhuriyet sonrası vakıf müessesesinin toplumdaki yerini ve icra organının vakıf müessesesine bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir. 3 Mart 1924 tarihinde Evkaf Umumu Müdürlüğü’nün oluşturulmasından hemen sonra kabul edilen 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun 1. Maddesine göre Türkiye dahilindeki bütün medrese ve mekteplerin Maarif Vekaletine bağlandığı hüküm altına alınmıştır. Böylece Osmanlı Devletinde vakıflar eliyle yürütülen çok önemli bir hizmet vakıfların elinden alınarak Maarif Vekaletine devredilmiştir. Bu işlemle “medrese” ve “mektep” ikiliğine son verildiği gibi Osmanlı Devletinde “Meşihat” ile “Evkaf Nezareti” arasında ihtilaf konusu olan medreseler sorunu da ortadan kaldırılmış oldu (Hatemi, H., a.g.e. s.381). Aynı kanunun 3. Maddesi ile evkaf bütçesinde medrese ve mektepler için ayrılan miktarın Maarife

Çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına devredilen vakıf gayrimenkuller ve vakıf gelirleri nedeniyle Evkaf Umum Müdürlüğünün bütçesi küçülmüştür. Vakıf hizmet alanları ve mal varlığı çeşitli kamu kuruluşlarına dağıtılan vakıf müessesesinin Cumhuriyetin başlangıcından itibaren “toplumsal kurum” olma vasfı giderek zayıflamıştır. Çünkü Osmanlı Devletinde dini, iktisadi, siyasi ve sosyal mahiyet arzeden vakıf müessesesi artık sadece dini özellikleri ile toplumda hizmet görmeye devam etmiştir. Bu konulara aşağıda tekrar değinilecektir.

3.2. Cumhuriyet Döneminde Vakıfların Gelişimi

3.2.1. Tesisler

“Tesis” kavramı Cumhuriyet sonrasında “vakıf” kavramı yerine kullanılan ve Medeni Kanununun 73. Maddesinde düzenlenen bir kavramdır. Kanunda vakıf kavramı yerine tesis kavramının kullanılması her ne kadar bazı hukukçular tarafından Medeni Kanundan önce kurulan vakıflardan ayırtetme endişesine bağlansa da asıl maksat bu değildir.

Yukarıda çalışmanın birinci bölümünde “tesis” hukuki açıdan ele alınmıştı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda “tesis” ile “vakfın” hukuki nitelikleri arasında var olan farklılıklar³³ ve vakıfla aynı hukuki özellikleri taşımaması nedeniyle “tesis” “vakıf” benzeri bir kurum olarak değerlendirilmişti. Tesisle birlikte farklı bir kavramın yanısıra, farklı bir kurum da hukuk literatürüne kazandırılmıştır. Özellikle tesis kavramının kullanılması ve/veya vakıf kavramı değil de başka bir kavramın kullanılmış olmasını anlayabilmek için dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve hukuki gelişmelerini iyi tahlil etmek gerekir. Çünkü vakıf kavramının kullanılmamış olması bu gelişmelerden tamamen bağımsız değildir.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ve bir asra varan batılılaşma çalışmaları Cumhuriyetle birlikte meyvelerini vermeye başlamış ve batılı anlamda ilk ciddi adımlar hukuk alanında atılmıştır. Hukukun batılılaştırılması ve laikleştirilmesi, Türkiye'nin Avrupa toplumuna yapı bakımından yaklaştırılması alanında atılan önemli adımlardır. 1920'li yıllarda gerçekleştirilen köklü

devredileceği hüküm altına alınmıştır. 28 Nisan 1926 tarih ve 831 sayılı Sular Hakkında Kanun ile vakfa ait ve toplumun istifadesine mahsus olarak şehir, kasaba ve köylere isale edilmiş suların idaresi belediye ve köy ihtiyar meclislerine devredilmiştir. Aynı kanuna göre kanunun yayınından sonra elde edilen gelirlerin de devredileceği belirtilmiştir. 30 Kasım 1925 tarih 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'la Türkiye dahilinde bulunan bütün tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. (Ancak bu kanundan önce 2 Eylül 1925 tarihli kararnameye göre tekke ve zaviyelerin kapatıldığını görmekteyiz. Ayın Tarihi, Eylül 1342, Sayı 18, s.517) Selatin tekke ve türbelerin idaresi ise Maarif Vekaletine devredilmiştir. Aşarın kaldırılması ile ayrıcalıklı durumlarını kaybetmiş müstesna vakıflardan “eizze vakıfları” bu kanun dolayısı ile ortadan kaldırılmıştır. 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanununun 110. maddesi ile avarız ve gelirleri belediyeye devredilmiştir. Aynı kanunun 160. maddesine istinaden bütün mezarlıklar belediyelere devredilmiştir. Aynı şekilde 18 Mart 1924 tarih 442 Sayılı Köy Kanununun 17. Maddesine göre köyde bulunan avarız gelirleri köy tüzel kişiliğine bırakılmıştır. Medeni Kanun'la yapılan düzenleme ile vakıf terimi yerine tesis terimi kanuna dercedilmiştir. Vakıflar Kanununun yürürlüğe girdiği 1935 yılına kadar Evkaf Umum Müdürlüğü bütçe kanunlarına eklenen bazı maddelerle de diğer kanunlarla yapılan düzenlemelere işlerlik kazandırılmıştır. Aynı zamanda vakıfların tasfiyesine yönelik maddeler de bulunmaktadır. 1924 yılı bütçe kanununun 9. Maddesi ile “öşr-i tevliyet” kaldırılmıştır. Sular Kanununun neşrinden önce 1924 yılı bütçe kanununun 10. Maddesi ile İstanbul'daki vakıf su yollarının yönetimi belediyeye devredilmiştir. 1926 yılı bütçe kanununun 7. Maddesi ile icareteyn ve mukataa usulü menedildi. Bu düzenleme 2762 Sayılı Vakıflar Kanununda da yer almıştır. (Bu konularda bkz. Ertem, A., *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar*, İ.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 38-68) Aşarın ilgası ile vakıf gelirlerinin 1/3'ü ortadan kalkmıştır.

³³ Tesisle vakıf gaye itibarıyla bir olsa bile, tesis ahlak ve adaba ve kanuna aykırı olmayan her maksat için kurulabilir. Oysa vakfın gayesi ahlaki, dini, ilmi ve bediidir. Keza tesis geçici bir süre için yapılabildiği halde, vakıfta daimilik (devamlılık) esastır. (S. Berki, X, “Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik”, *Vakıflar Dergisi*, S. V, s. 21, dn. 3)

hukuk reformlarının sonucu olarak İsviçre Medeni Kanunu, İtalya Ceza Kanunu yapılan bazı değişikliklerle kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Batılı kanunların Türk hukuk sistemine dahil edilmesi veya yeni bir hukuk sistemi oluşturulması bir devrim olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı şeri hukuk sistemi yerine laik hukuk sisteminin kabul edilmesi ister istemez bazı müesseselerde de ciddi değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yani hukukun laikleştirilmesinin yanısıra müesseselerin de laikleştirilmesi çalışmaları aralıksız sürmüş ve hala günümüze kadar devam etmektedir.

Cumhuriyetle birlikte vakıf müessesesi toplumda sadece dini özellikleri ile hizmet vermeye devam etmiştir. Kısaca tesis, vakıf müessesesinin laikleştirilmiş şekliyle Medeni Kanunda yer almış halidir. Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 yılı bütçesinin Büyük Millet Meclisinde görüşüldüğü aşamada Kocaeli mebusu Sırrı Bey mecliste yaptığı konuşmada Evkaf idaresinin bütçesinin mecliste görüşülmesini laikliğe aykırı olarak değerlendirmiştir.³⁴ Vakıfları müslümanların dini ile alakalı yani İslamla ilgili konular olarak değerlendirmekte ve Anayasasında resmi dini olmayan bir devletin, bütçe görüşmelerinde herhangi bir dine mahsus konuların görüşülmesini laikliğe aykırı olarak değerlendirmektedir. Sırrı Bey'in yaptığı bu değerlendirme laik bakış açısı ile kendi içinde tutarlı olabilir. Burada üzerinde durulması gereken konu, vakıflara ait bütçenin mecliste gündeme gelip gelmemesinden ziyade vakıfları İslam dini ile alakalı olarak değerlendirmektir. Böyle bir anlayışı doğuran sebepler farklı olabilir. Gerçekten Cumhuriyetle birlikte tasfiye edilen ve sadece dini hizmet veren bir kurum haline dönüştürülen vakıfların o dönemde gördüğü işlevler ister istemez böyle bir anlayışın doğmasına neden olmaktadır. Vakfın Medeni Kanun'daki şekli olan "tesis" konusunda bu tür değerlendirmeler yapılmadığı için tesislerin münhasıran İslam dini ile alakalı olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi ve sosyal amaçlı vakıfların tasfiye edilerek sadece dini hizmet gören vakıfların toplumda faaliyet göstermesi vakıf müessesesinin gittikçe küçülmesine ve fonksiyonlarını kaybetmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet sonrası vakıflarının "tesis", Osmanlı Devletinden intikal eden vakıfların ise "vakıf" olarak adlandırıldığını görüyoruz. Medeni Kanun'un 73-81. maddelerinde düzenlenen tesis, bir malın belirli bir amaca tahsisidir. Amaç yönünden bakıldığı takdirde tesis daha geneldir. Bu anlamda herhangi bir gaye için yapılan bütün tahsislerin ve/veya işlemlerin tesis olarak adlandırılması mümkündür. Medeni Kanun'da tesis kavramının yanısıra 322. maddede "aile vakfı", 392 ve 473. maddelerde ise "vakıf" kavramları kullanılmıştır. Hukukçular her iki kavramı aynı manaya gelen tabirler olarak değerlendirmişlerdir (Arsebük 1937: 1162).

³⁴ Sırrı Bey mecliste yaptığı konuşmada şu görüşü ileri sürmüştür; "Hükümetimiz laik olmak mahiyetini muhafaza etmekçe Evkaf İdaresinin bütçemizde ve hükümet işinde mevki almasına imkan ve cevaz yoktur. Evkaf varidatı, hukuk hususiyeye aittir. Bütçe milletin hukuk-u umumiyesini gösterir bir varidat ve mesarifat-ı memleket olduğuna nazaran evkafın ondan ayrı tutulmasını iktiza eder. Teşkilatı Esasiye Kanununda Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bir din ile mukayyet olmadığı mezkurdur. O halde Türkiye Cumhuriyeti'nin şekli-i mahsusu itibariyle kendi hududu dahilinde bulunan bütün edyan-ı muhtelifeye karşı müsavi bir nazar ile bakması lazım gelir. Bugün nasıl Türkiye Cumhuriyeti'nin umumi bütçesinde Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin evkafına mütedair bir fasl-ı mahsus yoksa ve onların bu gibi muamelatını tetkik için meclise bir layiha sevkedilmeğe lüzum hasıl olmuyorsa, müslümanların dahi dini ile alakadar olan hususatın burada tetkiki icap etmez. (Zabıt Ceridesi, İ:8.6.1931, Dönem 4, Cilt 2, s. 45 vd.) Sırrı Bey 1932 yılı bütçe görüşmelerinde de aynı görüşünü ileri sürmüştür. Yine Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 senesi Bütçe Kanununun 5. Maddesinin tadili hakkında 1/187 numaralı kanun layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası görüşülürken de bu görüş doğrultusunda açıklamalarda bulunmuştur. (Zabıt Ceridesi İ:16, 24.12.1931, Dönem 4, cilt 5, s. 93).

Tesislerin sosyal yönüyle ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni çok çeşitli olabilir. Medeni Kanunda yer alışından itibaren çok az sayıda tesis kurulmuş olması, tesislerin toplumdaki fonksiyonlarını ve sonuçlarını görmeyi veya görebilmeyi engellemiş olabilir. Herhangi bir kurumun toplumsal yönünü tahlile tabi tutabilmek için, toplum hayatında meydana getirdiği değişiklikleri görmek gerekir. Tesis kavramının Medeni Kanun'da yer aldığı 1926 tarihinden, 903 sayılı kanunla Medeni Kanun'da yapılan değişiklikle tekrar vakıf adını aldığı 1967 tarihine kadar geçen kırk yıllık sürede kurulan tesis sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 100 civarındadır (Balta 1988: 385).³⁵

Bu kadar az sayıda tesis kurulmasının nedenleri arasında ekonomik sebepler, Cumhuriyetle birlikte devletin, Osmanlı Devletinde vakıfların gördüğü bütün hizmetleri üstlenmesi gibi çeşitli nedenler ileri sürülmüştür (Balta 1988: 385). Aynı şekilde mevzuatın yeterli olmaması nedeniyle kurulan tesisler de gelişmemiştir. Buna karşılık 1967 ile 1987 yılları arasında geçen yirmi yıllık süre içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez Siciline kaydedilen vakıf sayısı 1721'dir (Balta 1988: 385). Günümüzde bu sayı 4000 civarındadır. Mevzuatta fazla bir değişiklik yapılmamakla birlikte sadece isim değişikliğinin böyle bir sonucu doğurduğunu söylemek olayın bilimsel olarak izahını engeller. 1967 yılında tesisin vakfa dönüştürülmesi ile birlikte vakıf sayısında meydana gelen ve izahı son derece zor artışın nedenleri üzerinde durmak gerekir. Yapılacak tahlil bir bakıma tesislerin toplum nezdinde algılanış biçimini de ortaya çıkaracaktır.

Tesis kavramı toplum nazarında ilk etapta vakfı çağrıştıran bir kavram değildir. Tesis kelime olarak "Kurma, meydana getirme, temel atma, kurulmuş olan, kuruluş, kurum" (Doğan 1996: 1069)³⁶ manalarını ihtiva etmektedir. Görüleceği üzere etimolojik olarak vakfı çağrıştıran herhangi bir anlam yoktur. Aksine tesis kavramının insanlarda canlandırdığı bir anlam vardır. Tesis yerine toplum tarafından hiç duyulmayan başka bir kavram kullanılmış olsa idi belki insanlar daha farklı bir şekilde yaklaşmış olacaktı. Çünkü tesis kavramının insan zihninde, mantığında ve düşüncesinde işgal ettiği bir yer vardır. Yani tesis tabiri kullanıldığı zaman insanların düşünce yapılarında şekillenen bir olgu, bir kabul vardır. Bu olgu ve kabullerden hiç biri vakıf değildir. Tesis kavramının hiç bir izahında (hukuki tanımlama hariç) vakıf anlamı çıkmaz.

Böyle olmakla birlikte yapılan hukuki düzenlemelerle insanların kültürel hayatında asırlardır yer alan vakıf müessesesinin tesis kavramı ile izale edileceğini beklemek öncelikle sosyolojik açıdan mümkün değildir. Müesseselerin, örf ve adetlerin toplum hayatında kabul görmesi çok uzun yıllar gerektirir. Türk-İslam medeniyetinin toplumsal yardımlaşma müessesesi olan vakıf kavramı yerine, Medeni Kanun'la birlikte tesis kavramının kullanılmış olması, insanların yeni kavrama sahip çıkmamaları sonucunu doğurmuştur. Tesis kavramından başka anlamlar çıkaran toplum fertlerinden, yapılan hukuki düzenlemelerle vakıf anlamını çıkarmalarını ve bu anlam doğrultusunda hareket etmelerini beklemek uzun yıllar gerektirecek bir olaydır. Tesis kavramından vakıf kavramına dönüşe kadar geçen süre içerisinde çok az sayıda tesis kurulmasının nedenlerinden birisi budur.

³⁵ Bir başka çalışmada 1967 yılına kadar 94 tane tesis kurulduğu görülmektedir. (A. İşeri, T. Akünal, A. Tezel, F. Bayrakeri, *Vakıflar ve Sorunları*, İstanbul, 1975) A. Himmet Berki çok az sayıda tesis kurulmasını eskiden kaynaklanan korku ve tereddütlere bağlamakta, kurulan vakıfları da Medeni Kanunun verdiği cesarete dayandırmaktadır (A.H. Berki, *Vakıflar*, C. II, Ankara, 1950, s.143.).

³⁶ Kurbet, Allah'a yakınlık anlamına gelmektedir.

Vakıf, İslam Hukukunun en önemli müesseselerinden biridir. Bu nedenle İslam Hukukunun ana kaynakları olan Kuran-ı Kerim, Hadis, İcma ve Kıyas vakıf müessesesinin oluşumunda etkili olmuşlardır. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de vakıf kavramı yer almasa bile, sadaka-i cariyeye bütün İslam Hukukçuları ve hadis bilginleri tarafından vakıf olarak tercüme edilmiştir. Kaynağında Kur'an ve Hadis gibi İslam dininin en önemli iki kaynağı bulunan vakıf müessesesine, bu dine mensup kişilerin yaklaşımları da yine dini bir mahiyet taşımaktadır. Yani vakfetme muamelesi, İslam Dini mensupları açısından ibadet anlamına gelmektedir. Çünkü vakıf muamelesinde kurbet kastı bulunmaktadır. Kişi devamlı sadaka (sadaka-i cariyeye) demek olan vakıfla, hayır cihetlerine tasaddukta bulunarak Allah'a yaklaşmaktadır. Bu nedenle İslam Hukukçuları vakfın gayesinin kurbet kastı olmasını yani sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasını şart koşmaktadırlar (Akgündüz 1988: 168).

Vakfın amacının hayırlı bir işe yönelik olması gerekir. Allah'a isyan veya bünyesinde kötülük vasfını taşıyan herhangi bir amaç "vakıf" adını alamaz. Hayırlı bir amaç için kurulan vakıf yoluyla vakfedenler Allah'ın rızasına kavuşmayı umarlar. Vakfetme-Allah rızası ilişkisi ister istemez vakıf muamelesine ibadet vasfı kazandırmaktadır. Zaten kişiler de yıllarca ibadet niyetiyle vakıf kurmuşlardır.

Medeni Kanun'la vakıf kavramı yerine ikame edilen tesis işleminde Allah rızası ilk etapta göze çarpmamaktadır. Zaten Medeni Kanun'da yapılacak incelemeden de tesis kurma işleminin böyle bir amaca yönelik olmadığı anlaşılacaktır. Amacında kurbet kastı bulunmayan, bu nedenle ibadet vasfı olmayan tesis muamelesinin, müslüman halk tarafından fazla itibar görmediği anlaşılmaktadır. Kaynağını Kur'an ve sünnetten almayan, bilakis Medeni Kanun'dan alan tesis muamelesinde, ibadet vasfı olmadığından, geçen kırk yıllık süre içerisinde çok az sayıda tesis kurulmuştur. Vakıf kavramının kullanılmaya başlanmasından sonra vakıf sayısında meydana gelen aşırı artışın nedenleri arasında, bu psikolojinin etkilerini görmek mümkündür.

Az sayıda tesis kurulmasının başka nedenleri arasında vakıf kurumunun Cumhuriyetin ilk yıllarında maruz kaldığı uygulamaları olduğu ileri sürülebilir. Özellikle oluşturduğu psikolojik etkileri dolayısıyla, vakıf yoluyla vücuda getirilen mektep ve medreselerin maarife, suların belediye ve köy tüzel kişiliklerine, mezarlıkların belediyelere, ormanların Orman Bakanlığına devredilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve vakıfların tasfiye edilmesi gibi bazı uygulamalar "vakfetme" düşüncesi ile tesis kuracak kişilerin daha isteksiz ve cesaretsiz davranmalarına neden olmuş olabilir. Kuracağı herhangi bir tesisin aynı akıbete uğrayacağı endişesini taşıyan kişiler, yaşadıkları canlı örneklerin de etkisiyle, tesis kurma girişiminden uzak kalmış olabilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi tesislerin sosyal, iktisadi, hukuki ve kültürel boyutunu irdeleyen, aynı zamanda tesis kurma muamelesinin çok az sayıda olma nedenlerini o dönemde inceleyen herhangi bir araştırma olmadığından, çalışmada ihtimaller değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çıkan sonuçlar, tesisle ilgili olarak halkın tutumunun o günün toplum psikolojisine bağlı olduğuna işaret etmektedir.

Tesis sayısının çok az kalmasının belkide en önemli nedeni tesis kavramından kaynaklanmaktadır. Nitekim o dönemde konuyla ilgili olarak yazılan eserlerde bu problem ele alınmıştır. Mesela Sefer Eronat bu konu üzerinde durmakta ve halkta eski vakıf ruhunu uyandırmak için Medeni Kanunun tesisler hakkındaki hükümlerinin yeniden gözden

geçirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Vakıf kavramının tamamen benimsenmiş bir kavram olduğunu ve Medeni Kanun'un tesisler için tayin ettiği hükümlerin yeterli olmadığını ifade etmektedir (Eronat 1941: 22).

Tesis kavramı üzerindeki tartışmalar o dönemde hukukçular tarafından dile getirilmiş, tesis ile vakfın aynı kavramlar olduğunu ileri süren hukukçuların yanısıra tesis kavramının hukuk dilinden çıkarılmasını isteyen hukukçular da vardır.³⁷ Medeni Kanun'un İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas suretiyle hazırlamak üzere oluşturulan komisyonda bu konu tartışılmış, tesis kavramının genel bir kavram olduğu ve vakıf müessesesini iyi bir şekilde ifade edemeyeceği, vakıf tabirinin gerek hukuk ve gerek halk dilinde çok benimsendiği görüşü ileri sürülmüşse de yapılan oylama sonunda tesis kavramı kabul edilmiştir (Köprülü 1956: 671). O dönemin bütün hukuk kaynaklarında ve tesisleri anlatan çalışmalarda ve araştırmalarda tesis kavramı yerine (tesis genelde başlıkta ve giriş bölümünde kullanıldıktan sonra) vakıf kavramının kullanıldığını görüyoruz. Yani hukukçular ve araştırmacılar tesis kavramı ile ne anlatmak istediklerini izah edememenin endişesinden olsa gerek, tesis kavramı yerine vakıf kavramını veya tesis veya vakıf kavramının yanında parantez içinde diğer kavramı kullanmışlardır. Hukukçular tarafından bile benimsenmeyen bir kavramın halkta rağbet görmemesi doğaldır.

Tesislerin denetiminin tek elden yapılmaması, aksine gayesine göre devlet, vilayet, belediye ve köyden hangisiyle ilgili ise onun teftişine tabi olması da³⁸ hukuki açıdan, tesis kurmayı zorlatmış olabilir.³⁹ Kontrolün hangi kamu kurumu tarafından yapılacağını belli olmaması, fertlerin vakıf kurmalarına engel olmuştur.

Medeni Kanun'un kabulünden sonra tesis kurma yönünde fazla bir eğilim olmamasını bu dönemde yeterli iktisadi gücün olmamasına bağlayanlar da vardır. Bu görüşü savunan Hüseyin Hatemi, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşından yeni çıkmış olması nedeniyle, içinde bulunulan iktisadi durumun, vakıf kurmaya elverişli olmamasına bağlamaktadır. Çünkü Osmanlı Devletinde iktisadi bakımdan asıl önemli olan vakıfların, Beytü'l-Mâl'e ait olması gereken mal varlığı unsurlarından yapılan "tahsisler" olduğunu, yani iktisadi açıdan daha yaygın ve güçlü olan vakıfların "gayrisahih vakıflar" veya "irsadi vakıflar" olduğunu ileri sürmekte bu nedenle Kurtuluş Savaşı sonrası iktisaden zayıflayan devletin hazinesinde herhangi bir vakfa tahsis edeceği mal varlığı olmamasına bağlamaktadır (Hatemi 1979: 639). Ancak bu düşünce, Cumhuriyet sonrası vakıflarla ilgili uygulamalarla birlikte değerlendirildiği takdirde gerçeği yansıtmadığı anlaşılabacaktır.

Yukarıda Cumhuriyetin ilk yıllarında Medeni Kanun hükümleri doğrultusunda az sayıda tesis kurulmasının gerekçeleri izah edilmeye çalışıldı. Bu ve bunun gibi gerekçelerin etkisiyle

³⁷ Doktrinde tesis ve vakıf kavramlarının aynı manayı ifade ettiklerini söyleyen hukukçuların yanısıra, tesis kavramının Medeni Kanun'dan çıkarılmasını ileri süren hukukçular da vardır. Esat Arsebük vakıf ve tesis kavramlarının aynı manayı ifade ettiklerini, Ferit Saymen'in vakıf tabirinin Medeni Kanundan önce, tesisin Medeni Kanundan sonra meydana gelen hükmi şahıslara izafe edileceğini, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise tesis kavramının biran evvel Medeni Kanundan çıkarılmasını istemektedir. Bülent Köprülü ise tesis teriminin genel olduğunu ve gerektiğinde meydana getirilen herhangi bir eseri ifade ettiğini, bu nedenle -vakıflar hakkında olmak üzere- tesis tabirinin hukuk dilimizden çıkarılması, yerine vakıf kavramının tekrar konulmasını istemektedir. (B. Köprülü, "Medeni Kanun Hükümlerine Göre Vakfın (Tesisin) Meydana Gelebilmesi İçin Mevcudiyeti İktiza Eden Şartlarla Vakıfların (Tesislerin) Nevileri", *Tahir Taner'e Armağan*, İstanbul, 1956, s.670, dn.6).

³⁸ Medeni Kanun, m. 77.

³⁹ TODAİE, *Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri*, Ankara, 1966, s. 395/396.

tesis kavramının hukuk literatüründeki 40 yıllık ömrüne Medeni Kanunda 903 sayılı kanunla yapılan değişiklikle son verilmiş, tekrar vakıf kavramı yeni bir vakıf hukuk anlayışıyla kanunda yer almıştır.

3.2.2. Yeni Vakıflar*

Meclise sunulan Medeni Kanun'da vakıflarla ilgili yapılacak olan değişiklikle ilgili kanun teklifinin gerekçesinde "Medeni Kanun'unumuzun bu güne deyin vaki tatbikatı yıllarında en az tatbik yeri gören hükümler bölümlerinden birisi de (Tesis) bölümü olmuştur. Bu hali Türk halkının yardımlaşma kabiliyet ve ehliyetinden yoksunluğu ile izah; ecdadımıza, mazimize ve milli meziyetlerimize tanetmek olur. Bu noksanın nazari ve ameli planda, mevzuatımızın yetersizliği ile izah edildiğini tekrarı zait buluruz" denilmekle, tesis düzenlemesinin ihtiyaca cevap vermediği kabullenilmiştir.⁴⁰ Geçici komisyon raporunda ise yine tesis bölümünün pratikte en az tatbik gören hükümler arasında yer aldığı vurgulanarak, tarihte sosyal gruplar arasında zenginlik, fakirlik dolayısıyla oluşan uçurumu gidererek, karşılıksız yardımlaşmayı inancı ile teşvik eden Türk milletinin bugünkü halini Türk milletinin yardımlaşma kabiliyetinden yoksunlukla izah edilemeyeceğini aksine mevzuattaki yetersizlikten kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁴¹ Geçici komisyon raporunun komisyonda görüşülmesi aşamasında Vakıflar Genel Müdürlüğü temsilcisi "vakıf" teriminin kullanılmasının daha faydalı olacağını belirtmiştir. Keza komisyona katılan üniversite mensupları da "tesis" teriminin vakıf terimine tebdil edilmesi yönünde görüş belirtmişlerdir. Hükümet temsilcisi ise bu tür mevzuat değişiklikleri uygun görmediğini ifade etmiştir.

Maddeler gerekçesinde vakıf tabirinin kullanılmasının nedenleri izah edilirken bizim yukarıdaki kanaatlerimiz de bir bakıma teyit edilmiş oldu. "Vakıf kelimesi, Türk halkının asırlardır kullandığı, benimsediği, günlük dilde yerini almış, doktrinde hala yerini muhafaza eden ve (tesis) kelimesine nazaran konusunu daha isabetle ifade eden bir kelimedir."⁴² denilmekle, tesis kavramının (vakıf konusunu izah etmede) Türk kültüründe yer almadığı da kabullenilmiştir. Bu ve benzer psikoloji ve düşüncelerin etkisiyle hazırlanan kanun teklifleri fazla değişikliğe uğramadan mecliste de kabul edilmiş ve 13.7.1967 gün 903 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe girdiği tarihten sonra vakıf sayısında ve yardımlaşma oranında çok hızlı bir artış meydana gelmiştir.

Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişiklikle birlikte vakıf sayısında meydana gelen çok hızlı artışın nedenlerinin iyi tahlil edilmesi gerekir. Bu artışın nedeni vakıf kavramından kaynaklanabileceği gibi tamamen bu düşünmeden bağımsız bazı nedenlerden de kaynaklanmış olabilir. Batı tipi vakıf müessesesinin Türkiye'ye uyarlanması olarak değerlendiren hukukçuların⁴³ yanısıra İslam Hukukunun önemli bir müessesesinin yeniden canlandırılması

⁴⁰ Millet Meclisi Tutanakları, Cilt, 42, Dönem:1, Toplantı:4, Sıra Sayısı 918, E:2/734 Sayılı Geçici Komisyon Raporu, s.2.

⁴¹ Adı geçen rapor, s.4.

⁴² Adı geçen rapor, s.6

⁴³ Hüseyin Hatemi 1967'den sonra kurulan vakıfları, bir zamanlar vakıf kurumu aleyhine hiç ayırım gözetmeksizin tepki gösteren ve Evkaf Hazinesindeki birikimi tasarruf etmek isteyen Batıcı çevrelerin, bu kez muhafazakar sloganlar kullanarak kendi oluşturdukları baskı gruplarına mali güç sağlamak için, İslam Hukuku'nun vakıf müessesesi yerine, Amerikan uygulamasının başka amaçlar için de kullanılabilir bir kurumunu vakıf adı altında Türk uygulamasına aktarılması olarak değerlendirmektedir. (H. Hatemi, "Osmanlılarda Toprak Düzeni ve Vakıf Kurumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1996, s.225.)

olarak değerlendirenler de vardır. Vakıf müessesesi her iki düşüncenin etkisi ve vakıf mevzuatında vakıflar lehine yapılan düzenlemeler nedeniyle 1967 yılından sonra tahminlerin ötesinde bir gelişme göstermiştir. Bugün itibarıyla yani 30 yıllık dönemde kurulan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü merkez siciline kayıtlı olan yeni vakıf sayısı 4050'dir.⁴⁴ Her yıl yüzotuz vakıf ortalaması "vakıf" öncesi kırk yıllık sürede kurulan "tesis" sayısını aşmaktadır.

Yukarıda vakıf kavramını toplum psikolojisi açısından değerlendirmeye tabi tutarken, kavramın Türk toplumuna daha aşına olduğunu ve benimsendiğini ifade edilmişti. Kanun koyucu tarafından da dile getirilen ve öngörülen bu aşinalık ve kabul, çok kısa sürede meyvelerini vermiş ve vakıf müessesesi yine Türk toplumunda gün geçtikçe etkinliğini artıran önemli bir kurum haline gelmiştir. Her ne kadar bazı yönleriyle İslam Hukuku vakıf anlayışından uzaklaşmış olsa bile, çoğunlukla Osmanlı vakıf sisteminin nüvelerini ve etkisini bugün kurulan, yeni vakıflarda görmek mümkündür.

Sonuç

İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden bu yana toplumların, kendi yapıları içinde, o topluma mensup kişilerin sosyal yardım, sosyal dayanışma, sosyal güvenlik ihtiyacını giderecek müesseseler oluşturdukları bir gerçektir. Çünkü birey sosyal dayanışmaya, sosyal yardımlaşma ve güvenliğe ihtiyaç duyar.

Sosyal yardım ve sosyal güvenlik sistemlerinin günümüz modern toplumlarında tüm toplumu korumaya yönelik uygulamaları, geçmişte -İslam toplumlarında- vakıf müessesesi tarafından yerine getirilmiştir. Vakıf kurumu, geçmişte -ağırlıklı olarak- İslam toplumlarında, o toplumun sürekliliğini sağlayabilecek ve belirgin dönemlerini sembolize edebilecek ölçüde öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında vakıf müessesesinin sosyal yönünün çok ağırlıklı olduğu yadsınamaz. Vakıf müessesesi hukuki, siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan ele alındığı takdirde yine sosyal boyutunun etkisinde olduğu görülecektir.

Vakıftaki temel özellik bir malın kamu hizmetine tahsis edilmesidir. Herhangi bir malın özel mülkiyetten çıkarak toplumsallaşması o kuruma sosyal içerik kazandırmaktadır. Vakıf kurma iradesi, üst gelir grubuna mensup bireylerin elinde bulunan servet ve gelirlerinin alt gelir grubuna mensup kişilere aktarılması ameliyesi olarak değerlendirildiği takdirde gelirin toplum tabanına yayılması fonksiyonunun vakıf tarafından ifa edildiği görülecektir.

Tanzimat'la birlikte, gerek Batıda meydana gelen modern devlet anlayışındaki gelişmelerin Osmanlılara tesiri, gerek vakıfların Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki dağınkılığı ve denetimsiz kalmaları ve gerek vakıfların gelirlerinin giderek azalması nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması gibi bazı mülahazalar vakıfların tek elden idare edilmesi düşüncesinin uygulamaya konulmasına neden olmuştur.

Başlangıçta Nezaret idaresi altında faaliyet gösteren vakıflar, zamanla Vekalet ve Cumhuriyet Dönemi'nde de Genel Müdürlük örgütlenmesi altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak Cumhuriyet yönetimiyle birlikte vakıf müessesesinde ikili bir ayrıma gidilmiş Osmanlı Devleti'nden intikal eden vakıflar vakıf adıyla, Cumhuriyetten sonra kurulan vakıflar ise tesis adıyla hukuk literatüründe yer almıştır.

⁴⁴ Bu veriler Nisan 1997 tarihini ihtiva etmekte olup, Vakıflar Genel Müdürlüğü Mülhak ve Yeni Vakıflar Daire Başkanlığından alınmıştır.

Cumhuriyet döneminde ilk kırk yıllık dönemde vakıf kavramı yerine, toplum tarafından kabul görmeyen, benimsenmeyen tesis kavramının kullanılması vakıflaşma sayısında ve vakıf hizmetlerinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Bu dönemde çok az sayıda vakıf (tesis) kurulmasının sonucu olarak, hiç bir sosyal fonksiyon icra edemeyen vakıf müessesesi sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesinde, geçmişte var olan etkinliğini kaybetmiştir. Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, tekrar vakıf kavramının kabul edilmesi vakıf sayısında önemli artışların olmasına neden olmuştur.

Vakıfların geçmişte olduğu gibi, uygun şartlar oluşturulması, kanuni düzenlemelerin yanı sıra gerekli yapısal değişikliklerin sağlanabilmesi, bu tür ferdi yaklaşımların kamu potansiyeli ile desteklenmesi ve koordinasyonun sağlanması halinde günümüzde de Osmanlı Devletindeki benzer işlevleri yürütebileceği muhakkaktır. Bu potansiyel vakıf müessesesinde vardır.

Çalışmada yedi varsayım değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu varsayımlardan ilki kurumların toplum düzeni ve sosyal bütünleşmesinin sağlanmasındaki gerekliliğinin ortaya konmasıdır. Kurumların olumlu işlevleri toplumda yüksek düzeyde bir bütünleşmeye ve koordinasyona yol açar. Toplumsal kurumlar toplum düzenini sağlayacak biçimde hep birlikte uyum içinde bulunurlar. Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlardan herhangi birinde ortaya çıkacak bunalım sonuçta diğer kurumları etkileyecektir. Kurumların aralarında var olan bağlantı ve işbirliği toplumun sürekliliğini ve bütünlüğünü sağlayan mekanizmadır.

İkinci varsayım, vakıfların toplumun bütün alanlarına nüfuz eden kurumlar olduğu görüşü, görüşü çalışmada detaylı bir şekilde ele alınarak doğrulanmış oldu. Gerçekten vakıf müessesesi bilhassa Osmanlı Devletinde, iç ve dış güvenlik hariç, bütün kamu hizmetlerini ifa ediyordu. Bütün kamu hizmetlerinin özel hukuk tüzel kişisi olan vakıf müessesesi tarafından yerine getirilmesi ayrıca bütçede tasarruf imkanı sağlamış ve/veya bu tasarrufun başka alanlara kaydırılmasına imkan vermiştir.

Vakfın bir sosyal yardım ve sosyal güvenlik kurumu olduğu yolundaki varsayım eski Türk'lere ve bilhassa Osmanlı Dönemi'ne atıfta bulunularak doğrulanmıştır. Bazı vakıflar tehlikeye uğrama şartı aramaksızın her alanda, herkese yardım amacı güttüğü için, bazı vakıflar da oluşması muhtemel bazı tehlikelerin bertaraf edilmesi veya tehlikenin oluşumundan sonra tehlikeye maruz kalanlara yardım amacı güttüğünden sosyal yardım ve sosyal güvenlik sistemi Osmanlı Devletinde vakıf müessesesi sayesinde yerleşmiştir.

Vakıflar sosyal bütünleşmenin sağlanmasında önemli rol oynarlar. Toplumda ifa ettikleri sosyal fonksiyonların bir sonucu olarak toplumda yatay ve dikey bütünleşmelerin sağlanmasına etki ederler. Toplumsal bir hizmetin görülmesi aşamasında hizmetten faydalananlar arasında oluşan sosyal ilişkilerin devamlılığı, sosyal bütünleşmeye tesir edecektir. Bu sosyal ilişkiler sadece hizmetten faydalananlar arasında değil, aynı zamanda hizmeti dağıtanlarla hizmetten faydalananlar arasında da oluşur. Yani herhangi bir kamu ihtiyacının giderilmesi ameliyesi, toplumda yatay ve dikey sosyal ilişkilerin artmasına ve bunun sonucu olarak yatay ve dikey sosyal bütünleşmenin gelişmesine etki eder. Aynı zamanda toplumsal ihtiyaçların izale edilmesi sonucu oluşabilecek rahatsızlıkların giderilmesi ve böylece otoriteye karşı saygılı davranmak da dikey bütünleşmeye neden olmaktadır. Bu nedenle

Osmanlı Devletinde temel işlevi kamusal ihtiyaçları gidermek olan vakıf müessesesinin toplumda sosyal bütünleşmenin gelişmesine etki ettiğini söylemek mümkündür.

Vakıflar Müslüman Türkler sayesinde yayılmış ve gelişmiştir. Genelde bir olgu meydana geldiği ortamda kendini gösterir. Ancak coğrafi ve kültürel yapının etkisiyle vakıflar Müslüman Türkler sayesinde gelişmiş ve yayılmıştır. Bunun nedenleri arasında eski Türk inancı ile İslami anlayışın benzerlikler göstermesinin etkisi vardır. Bu varsayımın doğrulanmasını destekleyen bir başka yaklaşım vakıfların yaygınlaşmasının ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesiyle paralellik göstermesidir. İslam Dini Osmanlı Devleti ile dünyada etkin olmuş ve hakimiyet sağlanmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devletinin hakim olduğu dönemlerde vakıf müessesesi de en parlak dönemini yaşamıştır.

Cumhuriyet döneminde ilk kırk yıllık dönemde vakıf kavramı yerine tesis kavramının kullanılması vakıflaşma sayısında ve vakıf hizmetlerinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tekrar vakıf kavramının kanuna konması, vakıf sayısında önemli artışların olmasına neden olmuştur. Ancak yine de Osmanlı dönemi vakıf müessesesinin gördüğü hizmetler ve toplum hayatındaki yeri günümüzden çok farklıdır.

Vakıfların, gerek geçmişte gerek günümüzde sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir kurum olduğu görülmektedir. Sosyal bütünleşmenin sağlanması, millet devlet bütünlüğünün gerçekleştirilmesidir. Sosyal ve siyasal alanın bütünlüğünün ifadesi olan bu durum devletlerin asli unsuru olan milletin dayandığı niteliklerin korunması ve sürekliliğinin sağlanmasının bir garantisi mahiyetindedir. Milletlerin devamlılığı, toplumu meydana getiren kurumların birbirleri ile olan koordinasyonu ile yakından ilgilidir.

KAYNAKLAR

- Arsebük, E., (1937). "Mameleke İstinat Eden Şahsiyet: Vakıf," Adliye Ceridesi, İstanbul, s.1133-1134.
- Akgündüz, A., (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara.
- Ateş, İ., (1988). "Vakıf ve Vatan Savunması" *Vakıflar Dergisi*, S. XX. Ankara, s.173.
- Balta, R., (1988). "Türk Medeni Kanunu'na Göre Kurulan Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S.XX, Ankara, s.385.
- Barkan, Ömer Lütfi, (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, s.279.
- Berki, A.H., (1966). *İstilah ve Tabirler*, Ankara.
- Berki A. H., (1940). *Vakıflar*, C.I, İstanbul.
- Berki, Ş., "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", *Vakıflar Dergisi*, S. V, s. 21, dn. 3
- Binark, İ., "Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf", *Türk Kültürü Dergisi*, S.78, Ankara, s.426.
- Bolay, S.H, (1986). "Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini", *I. Vakıf Şurası*, Ankara, s.19.

- Caferoğlu, A., (1942). “Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, s.185 vd.
- Cin, H., Akgündüz, A., (1987). *Türk Hukuk Tarihi*, Cilt I, Konya.
- Doğan, D.M., (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Doğanay, Y.Ümit, (1969). *Hükmi Şahıslar (Ders Notları)*, 2.Baskı, İstanbul.
- Ekrem Cemal, (1935). *Vakıflar*, Cihan Kütüphanesi, İstanbul.
- Erdoğmuş, Z., (1990). “Vakıfların Sosyal Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Elazığ, s.95.
- Ergin, O., (1944). *Türk İmar Tarihinde Vakıflar Belediyeler Patrikhaneler*, İstanbul.
- Eronat, S., (1941). “Vakıf ve Tesis”, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Yıl 2, C.3, s. 32, İstanbul, s.22.
- Eryılmaz, B., (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul.
- Ertem, A., (1990). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar*, İ.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 38-68.
- Güzel, A., (1988). “Vakıfların Milli Birlikteki Roller ve Demir Baba Türbesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XX. Ankara, s. 396-397.
- Hafız Halil Şükrü, (1329). *Kitab-u Ahkam’ül-Evkaf*, İstanbul.
- H.H.Hamdi Paşa, (1325). *Evkaf Hakkında Sadarete Takdim edilen Layiha*.
- Hatemi,H., (1979). *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, İstanbul.
- Hatemi, H., (1996). “Osmanlılarda Toprak Düzeni ve Vakıf Kurumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, s.225.
- Hatemi, H., (1969). *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul, s.155 dn.2.
- Hatemi, H., (1969). *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul.
- İbn’ül-emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, (1335). *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvali*, İstanbul.
- İsmail Sıdkı, (1324). *Hatırat*, Dersaadet.
- İşeri, A., Akünal, T., Tezel, A., Bayrakeri, F., (1975). *Vakıflar ve Sorunları*, İstanbul.
- Kazıcı, Z., (1985). *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul.
- Kozak, İ.E., (1994). *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Adapazarı.
- Köprülü, Bülent, (1967). *Medeni Hukukta Tüzelkişiler*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Köprülü, Bülent, (1956). “Medeni Kanun Hükümlerine Göre Vakfın (Tesisin) Meydana Gelebilmesi İçin Mevcudiyeti İktiza Eden Şartlarla Vakıfların (Tesislerin) Nevileri” *Tahir Taner’e Armağan*, İstanbul, s.673.
- Kuban, D., (1968). “Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.VII, İstanbul, s.68.

- Kunter, H.B., (1938). “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt”, *Vakıflar Dergisi*, S.I, Ankara, s.117.
- Kunter, H.B., (1956). “Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi” *Vakıflar Dergisi*, S.III, Ankara, s.2-3.
- Kuran, E., (1991). “XIX. Yüzyılda Anadolu’nun Sosyal Tabakalaşmasında Ayanların Yeri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, İstanbul.
- Kurtkan, Bilgiseven, A., (1992). *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul.
- Kurtkan, Bilgiseven, A., (1988). *Köy Sosyolojisi*, İstanbul.
- Mardin, Ş., (1991). *Makaleler, Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İstanbul.
- Mustafa Kami, (1339). *Evkaf Nedir?*, İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa, (1987). *Netayic’ül-Vukuat*, C.III-IV, Ankara.
- Öksüz, E., (1988). *Sosyal Gelişme Açısından Türk Vakıflarının Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Çalışma, Ankara.
- Ömer Hilmi, (1977). *İthaf’ul-Ahlafe Fi Ahkam’il-Evkaf*, Ankara.
- Özsunay, E., (1982). *Medeni Hukukumuzda Tüzelkişiler*, İstanbul.
- Öztürk, N., (1988). “Ankara’nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, S.XX, Ankara.
- Öztürk, N., (1991). “Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları” *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara.
- Öztürk, N., (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara.
- Öztürk, N., (1995). “XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri”, *İslami Araştırmalar*, Cilt:8 s.1 İstanbul.
- Öztürk, N., “Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXIII, s.297-311.
- Öztürk, N., “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXI, s.23-81.
- Ruben, W., (1942). “Budhist Vakıfları Hakkında” (Çev. Saadet Çağatay), *Vakıflar Dergisi*, S.II, VGM Yayınları, Ankara.
- Steinhaus, K., (1970). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, (Çev. M. Akkaş), İstanbul.
- TODAİE, Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri, Ankara, 1966, s. 395/396.
- Turan, O., (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara.
- Yediyıldız, B., “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, S.XX.
- Yediyıldız, B., (1989). “Sinan’ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açısından Tahlili”, VI. Vakıf Haftası, İstanbul.
- Yediyıldız, B., (19829). “Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XV, Ankara.

- Yediyıldız, B., (1982). “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri (1700-1800)”, İstanbul.
- Yediyıldız, B., (1982). “XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII, İstanbul.
- Zaim, S., (1987). “Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri”, V. Vakıf Haftası, Ankara.
- Millet Meclisi Tutanakları, Cilt.42, Dönem:1, Toplantı:4, Sıra Sayısı:918, E:2/734 Sayılı Geçici Komisyon Raporu.

